

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ผู้ศึกษาได้ศึกษาเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นพื้นฐานและกรอบความคิดในการศึกษา และเพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาและดำเนินการค้นคว้าแบบอิสระ โดยเสนอตามลำดับหัวข้อต่อไปนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาพิเศษ
2. ลักษณะและแนวทางการดูแลรักษาของเด็กที่มีความบกพร่องทางสติปัญญา
3. การศึกษาตามอัธยาศัย
 - 3.1 ความเป็นมาและแนวคิดของการศึกษาตามอัธยาศัย
 - 3.2 ความหมายของการศึกษาตามอัธยาศัย
 - 3.3 รูปแบบการจัดการศึกษาตามอัธยาศัย
4. การมีส่วนร่วมของผู้ปกครองในการจัดการศึกษา
5. บริบทของกรณีศึกษา
6. บริบทของมูลนิธิบ้านสมานใจ จังหวัดเชียงใหม่
7. การทอผ้าแบบชาโอริ
 - 7.1 ต้นกำเนิดการทอผ้าแบบชาโอริ
 - 7.2 หลักและวิธีการทอผ้าแบบชาโอริ
8. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
 - 8.1 งานวิจัยเกี่ยวกับการจัดการศึกษาให้กับเด็กพิการ
 - 8.2 งานวิจัยเกี่ยวกับการศึกษาตามอัธยาศัยและการมีส่วนร่วม

แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาพิเศษ

การศึกษาพิเศษ เกิดขึ้นในประเทศไทยเมื่อ พ.ศ. 2482 โดยมูลนิธิช่วยคนตาบอดแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชินูปถัมภ์ ได้ริเริ่มจัดตั้งโรงเรียนสอนคนตาบอดในจังหวัดพระนคร ขึ้นมาเป็นประเภทแรก ต่อมา “กองการศึกษาพิเศษ” ก่อตั้งใน พ.ศ. 2495 ในสังกัดกรมสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ และให้ความหมาย “การศึกษาพิเศษ” (Special Education) ในแง่ที่เป็น การศึกษานอกเกณฑ์บังคับตามพระราชบัญญัติประถมศึกษาสำหรับพลเมืองสามัญ และงานของ กองการศึกษาพิเศษแบ่งออกเป็น 3 อย่าง คือ

1. การศึกษาอนุบาล ได้แก่ การศึกษาก่อนเกณฑ์บังคับตามพระราชบัญญัติประถมศึกษา
2. มัธยมศึกษา ได้แก่ การศึกษาชั้นประถมตอนปลาย และขยายการศึกษาภาค

บังคับ

3. การศึกษาสังเคราะห์ ได้แก่ การศึกษาที่จัดให้แก่เด็กที่ได้รับการยกเว้นจากพระราชบัญญัติประถมศึกษา เพราะเหตุที่เป็นเด็กบกพร่องในกำลังกาย หรือกำลังความคิด หรือเป็นโรคเรื้อรัง หรือโรคติดต่อ และเด็กนอกระดับในเชิงภูมิศาสตร์และเชิงเศรษฐกิจ เนื่องจากผู้ปกครองยากจน มีบ้านอยู่ไกลโรงเรียนที่สอนเกิน 2,000 เมตร หรืออยู่ในท้องถิ่นกันดาร ไม่มีโรงเรียนในเขตใกล้เคียง (หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมสามัญศึกษา, 2519, หน้า 1-2)

สำหรับต่างประเทศ คำว่า “Special Education” หมายถึง การศึกษาที่จัดให้แก่เด็กนอกระดับ (Exceptional Children) หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า การศึกษาของเด็กนอกระดับ (Education for Exceptional Children) ซึ่งหมายถึงเด็กที่ไม่อยู่ในระดับของเด็กสามัญ อาจจะเหนือกว่าหรือต่ำกว่าระดับก็ได้ เด็กนอกระดับมีความสามารถในการเรียน แต่มีความต้องการในการศึกษาแตกต่างกับเด็กธรรมดาสามัญ จึงมีความจำเป็นที่จะต้องได้รับการศึกษาอย่างพิเศษ เพื่อให้เหมาะสมแก่สภาพของเด็กแต่ละคน ซึ่งในความหมายนี้ก็คือ “การศึกษาสังเคราะห์” ของกองการศึกษาพิเศษนั่นเอง เด็กนอกระดับแบ่งออกเป็น 4 ประเภทใหญ่ๆ คือ

1. **เด็กนอกระดับทางร่างกาย** (Physically Exceptional Children) คือเด็กที่มีร่างกายไม่เป็นปกติธรรมดา เช่น ตาบอด หูหนวก เป็นใบ้ พวดผิดปกติ พวดไม่ชัด อวัยวะพิการ เจ็บป่วยเรื้อรัง โรคเบาหวาน โรคหัวใจ โรคขาดสารอาหาร ฯลฯ

2. **เด็กนอกระดับทางสังคม** (Socially Exceptional Children/Socially Maladjusted) คือเด็กที่มีความประพฤติที่สังคมไม่นิยม (Mal-behavior) เช่น เด็กเกร อังธพาล รวมทั้งเด็กที่ไม่สามารถปรับตัวให้เข้ากับสังคมได้ เนื่องจากความแตกต่างทางภาษา ศาสนา ขนบธรรมเนียม ประเพณี และฐานะทางเศรษฐกิจ

3. **เด็กนอกระดับทางอารมณ์** (Emotional Exceptional Children/Emotionally Handicapped/Emotionally Disturbed) คือเด็กที่ไม่สามารถควบคุมอารมณ์ให้เป็นปกติได้ มีอารมณ์ฉุนเฉียวรุนแรง และมีอารมณ์แรงผิดปกติ อันไม่สามารถจะให้เรียนในโรงเรียนธรรมดาหรือให้เรียนร่วมกับเด็กอื่นได้

4. **เด็กนอกระดับทางสมองหรือปัญญา** (Mentally Exceptional Children) คือ เด็กปัญญาเลิศ (Intellectually Gifted Children) หรือเด็กที่มีความบกพร่องทางปัญญา ได้แก่ เด็กเรียนช้า (Slow Learners) และเด็กปัญญาอ่อน (Mentally Retarded and Mentally Deficient Children)

เด็กทั้ง 4 ประเภทดังกล่าวข้างต้น มีสภาพทางกาย ทางสังคม ทางอารมณ์ และทางสติปัญญาไม่อยู่ในระดับเดียวกับเด็กสามัญ จึงมีความต้องการในการจัดการศึกษาเป็นพิเศษให้แก่เด็กเหล่านี้ รัฐจำเป็นต้องจัดหลักสูตร ประมวลการสอน และหลักวิธีสอน ให้แตกต่างกับการศึกษาสำหรับเด็กทั่วไป

แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2535 ระบุว่า “การศึกษาพิเศษ” เป็นการศึกษาที่มุ่งให้ผู้เรียนที่มีความบกพร่องทางกาย สติปัญญา จิตใจ และอารมณ์ ได้เรียนรู้อย่างเหมาะสมกับสภาพร่างกาย จิตใจ และความสามารถ การศึกษาพิเศษเป็นการศึกษาที่ส่งเสริมให้ผู้เรียนที่มีความสามารถพิเศษ มีปัญหาเป็นเลิศ ได้พัฒนาความถนัดและอัจฉริยภาพของตนได้อย่างเต็มที่ การจัดการศึกษาพิเศษนี้อาจจัดเป็นสถานศึกษาเฉพาะ หรือจัดในสถานศึกษาปกติ ตั้งแต่ระดับก่อนประถมศึกษา จนถึงระดับอุดมศึกษา

วารี ธีระจิตร (2542, หน้า 1-2) นิยาม “การศึกษาพิเศษ” ว่าคือการศึกษาทั้งด้านการเรียน การสอนและบริการที่จัดให้แก่เด็กพิเศษที่มีความบกพร่องด้านต่างๆ ได้แก่ เด็กปัญญาอ่อน เด็กพิการทางกายและสุขภาพ เด็กพิการทางตา/ทางหู เด็กที่มีปัญหาทางอารมณ์และสังคม และเด็กที่มีปัญหาทางการพูด รวมทั้งเด็กปัญญาเลิศ ให้ได้รับความรู้เพิ่มในส่วนที่ขาดไป และตัดทอนความรู้ที่ไม่จำเป็นออกไป

ผดุง อารยะวิญญู (2542, หน้า 13-18) เสนอว่า “การศึกษาพิเศษ” คือ การศึกษาที่จัดสำหรับเด็กปัญญาเลิศ เด็กปัญญาอ่อน เด็กที่มีความบกพร่องทางสายตา เด็กที่มีความบกพร่องทางการได้ยิน เด็กที่มีความบกพร่องทางร่างกาย (และสุขภาพ) เด็กที่มีปัญหาทางอารมณ์/พฤติกรรม เด็กที่มีปัญหาในการเรียนรู้ และเด็กพิการซ้ำซ้อน เด็กเหล่านี้ไม่อาจได้รับประโยชน์เต็มที่จากการศึกษาสำหรับเด็กปกติ ในด้านที่เกี่ยวกับวิธีการสอน ขบวนการ เนื้อหาวิชา (หลักสูตร) เครื่องมือ และอุปกรณ์การสอนที่จำเป็น การศึกษาพิเศษจึงควรจัดให้สนองความต้องการและความสามารถของแต่ละบุคคล เด็กที่มีความต้องการพิเศษมีความแตกต่างกันมาก ดังนั้นการจัดการศึกษาสำหรับเด็กประเภทนี้จึงควรสนองความต้องการและความสามารถของเด็กเป็นรายบุคคล

นอกจากนี้ การศึกษาที่จัดให้สำหรับเด็กที่มีความต้องการจำเป็นพิเศษ จะต้องเหมาะสมกับความต้องการและความสามารถของเด็กเหล่านี้ จึงจะสามารถทำให้เด็กได้รับประโยชน์เต็มที่จากการศึกษา และควรตั้งอยู่บนพื้นฐานดังต่อไปนี้

1. เด็กแต่ละคนมีความแตกต่างกันทั้งในด้านร่างกาย สติปัญญา อารมณ์ และสังคม
2. เด็กแต่ละคนมีพื้นฐานแตกต่างกัน แต่ละคนจะต้องเรียนรู้เพื่อปรับตัวเข้าหากัน เพื่อให้ทันโลกที่กำลังเปลี่ยนแปลง

3. เด็กแต่ละคนย่อมมีความสามารถในตัวมากบ้าง น้อยบ้าง แตกต่างกันไป การศึกษาจะช่วยให้ความสามารถของเด็กปรากฏเด่นชัดขึ้น

4. ในสังคมมนุษย์ ย่อมมีทั้งคนปกติและคนพิการ ในเมื่อไม่สามารถแยกคนพิการออกจากสังคมของคนปกติได้ ก็ไม่ควรแยกการศึกษาให้แก่เด็กที่มีความต้องการจำเป็นพิเศษออกไปต่างหาก ดังนั้น หากเป็นไปได้ควรให้เด็กที่มีความต้องการจำเป็นพิเศษได้มีโอกาสเรียนร่วมกับเด็กปกติเท่าที่จะสามารถทำได้

5. เนื่องจากเด็กเหล่านี้มีความต้องการและความสามารถที่แตกต่างไปจากเด็กปกติ ดังนั้น การศึกษาคควรมีรูปแบบและวิธีการที่แตกต่างจากรูปแบบและวิธีการสำหรับเด็กปกติ ทั้งนี้เพื่อให้เด็กมีศักยภาพในการเรียนรู้ได้อย่างเต็มที่ (ผดุง อารยะวิญญู, 2542, หน้า 16-19)

อย่างไรก็ตาม กระบวนการจัดการเรียนการสอนเด็กที่มีความต้องการจำเป็นพิเศษ มีขอบข่ายที่ครอบคลุมในประเด็นต่างๆ ดังนี้

1. การสังเกตพฤติกรรมทั่วไป และการประเมินความสามารถพื้นฐานของเด็ก เพื่อจัดวางแผนการจัดการศึกษาเฉพาะบุคคล (IEP: Individual Education Program) โดยเน้นการใช้เทคนิคการสอนทางการศึกษาพิเศษที่เหมาะสมกับปัญหา และความต้องการของเด็กเป็นรายบุคคล
2. การส่งเสริมพัฒนาการที่เหมาะสมแก่เด็กตามพัฒนาการที่พึงประสงค์ในแต่ละช่วงวัย
3. การจัดทำแผนการศึกษาเฉพาะบุคคลเพื่อการจัดการเรียนการสอนที่เหมาะสมต่อพัฒนาการ และความต้องการพิเศษของเด็กแต่ละคน
4. การให้คำแนะนำและทำความเข้าใจกับผู้ปกครองหรือผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับเด็ก ว่าควรให้การส่งเสริมพัฒนาการแก่เด็กในด้านใดบ้าง เช่น ทักษะด้านการคิด ทักษะด้านวิชาการ ทักษะด้านการสื่อความหมาย และการใช้ภาษา เป็นต้น
5. การฝึกฝนและเปิดโอกาสให้เด็กได้แสดงความสามารถที่มีอยู่อย่างเต็มที่ และถูกต้องเหมาะสมต่อสภาพแวดล้อมหรือสถานการณ์
6. การเสริมประสบการณ์พิเศษแก่เด็กเพื่อให้เด็กมีโลกทัศน์ที่กว้างขึ้นรวมถึงความสามารถในการช่วยเหลือตนเอง และสามารถดำรงชีวิตในสังคมได้อย่างปกติสุข
7. การสร้างแรงจูงใจด้วยการให้รางวัลอย่างมีเงื่อนไข
8. เทคนิคการสอนเด็กพิเศษควรผสมผสานความเข้าใจด้านจิตวิทยาเด็กที่เหมาะสมต่อสภาพแวดล้อม ภาวะอาการ และความต้องการพิเศษของเด็ก ทั้งนี้เพื่อเพิ่มศักยภาพในการเรียนการสอนเด็กพิเศษได้อย่างมีประสิทธิภาพ

9. การประเมินผลการเรียนไปพร้อม ๆ กันกับการปรับเปลี่ยนแผนการสอนหากพบข้อบกพร่องในการเรียนการสอน นอกจากนี้ ควรสนับสนุนให้เด็กสามารถเรียนรู้ และแก้ปัญหาด้วยตนเอง รวมถึงการเปิดโอกาสให้เด็กได้ใช้ความรู้ และแสดงความสามารถอย่างเต็มศักยภาพ (www.specialchild.co.th)

จากพื้นฐานแนวคิดที่กล่าวมาข้างต้น สรุปได้ว่า แนวคิดในการจัดการศึกษาสำหรับเด็กที่มีความต้องการจำเป็นพิเศษวางอยู่บนฐานของสิทธิของเด็กที่มีความต้องการพิเศษจะมีโอกาสได้รับการศึกษาอย่างเสมอภาคและเท่าเทียมกับคนปกติ เน้นความเสมอภาคในด้านโอกาสที่จะได้รับการศึกษาอย่างมีคุณภาพเพื่อให้สามารถดำรงอยู่ในสังคมร่วมกับคนปกติได้ การศึกษาแบบนี้มีรูปแบบและวิธีการที่แตกต่างจากเด็กปกติทั่วไป และมีแผนการศึกษาเฉพาะบุคคล

อย่างไรก็ตาม ในระบบการจัดการศึกษาของประเทศไทยแต่เดิมจะจัดรูปแบบเดียว คือ การศึกษาปกติทั่วไป (Regular Education) ที่ไม่ได้คำนึงถึงเด็กพิการหรือเด็กที่ไม่สามารถเรียนรู้ได้ในระบบปกติทั่วไป ต่อมานักการศึกษาเห็นว่ากลุ่มเด็กพิการสามารถให้การศึกษาได้ จึงได้จัดเป็นโรงเรียนพิเศษเฉพาะความพิการให้กับกลุ่มเด็กพิการเหล่านั้น และเรียกว่า “การศึกษาพิเศษ” (Special Education) เมื่อจัดการศึกษาพิเศษมาระยะเวลาหนึ่ง กลุ่มนักการศึกษาได้ทดลองให้เด็กพิการเข้าไปเรียนร่วมในโรงเรียนทั่วไป และเกิดวิธีการจัดการศึกษาที่เรียกว่า “การเรียนร่วม” (Integrated Education หรือ Mainstreaming) จากคำจำกัดความของการเรียนร่วมและแนวทางการจัดการเรียนร่วมนี้ มีสาระสำคัญอยู่ 2 ประเด็น คือ

1. โรงเรียนการศึกษาพิเศษ ต้องเตรียมเด็กที่มีความต้องการพิเศษให้พร้อมที่จะเข้าเรียนร่วมได้ หมายความว่า เด็กจะต้องมีพัฒนาการที่เท่าเทียมกับเด็กปกติทั่วไปทุกประการจึงจะได้รับโอกาสให้เข้าเรียนร่วม

2. โรงเรียนและชั้นเรียนปกติทั่วไปไม่จำเป็นต้องปรับเปลี่ยนหลักสูตร เทคนิคการสอน การประเมิน ฯลฯ โรงเรียนเพียงแต่จัดบริการสนับสนุนช่วยเหลือเพิ่มเติม ฉะนั้นหากเด็กได้เข้าเรียนในโรงเรียนที่ผู้บริหารและครูเข้าใจ ก็จะได้รับโอกาสให้เข้าเรียนร่วมและได้รับการสนับสนุน แต่หากเด็กไปเข้าเรียนในโรงเรียนที่ผู้บริหารและครูไม่เข้าใจ เด็กก็จะขาดโอกาสที่จะได้รับการสนับสนุนช่วยเหลือให้สามารถเรียนรู้เพื่อพัฒนาศักยภาพของตนเอง (www.dekspecial.blogspot.com)

วาริ ธีระจิตร (2541, หน้า 2-3) แบ่งรูปแบบการจัดบริการการศึกษาพิเศษให้แก่เด็กพิเศษประเภทต่างๆ ดังนี้

1. การจัดโรงเรียนพิเศษแบบประจำ ให้บริการด้านการศึกษาอบรมและรักษาพยาบาลสำหรับเด็กพิการมากหรือรุนแรง

2. การจัดโรงเรียนพิเศษแบบประจำและไปกลับ
 3. การจัดชั้นพิเศษในโรงเรียนปกติแบบไปกลับ โดยให้อยู่ในชั้นเรียนพิเศษตลอดเวลา หรือไปร่วมกิจกรรมกับชั้นอื่นบางเวลา
 4. การจัดให้เรียนในชั้นเรียนของเด็กปกติ แต่จะออกไปเรียนซ่อมเสริมกับครูพิเศษในห้องเรียนพิเศษบางเวลา
 5. การจัดให้เรียนในชั้นเรียนของเด็กปกติ แต่จัดบริการสอนพิเศษ ใช้สื่อการเรียนการสอนพิเศษ โดยครูประจำชั้นที่ได้รับการแนะนำ นิเทศ หรือช่วยเหลือเป็นพิเศษจากครูพิเศษหรือผู้เชี่ยวชาญประจำท้องถิ่น
 6. การจัดให้เรียนในชั้นเรียนของเด็กปกติ แต่ครูประจำชั้นทุกคนผ่านการอบรม สามารถช่วยเหลือให้การศึกษาพิเศษตามสมควร
 7. การจัดระบบบริหารและให้บริการพิเศษแบบอื่น เช่น การฟื้นฟูสมรรถภาพ การแก้ไขความบกพร่องด้านต่างๆ เป็นต้น
 8. การบริการการศึกษาพิเศษตามบ้าน หรือตามเตียงที่มีผู้เจ็บป่วยเรื้อรังในโรงพยาบาล ซึ่งอยู่ในวัยที่ต้องศึกษาเล่าเรียน แต่ต้องได้รับการรักษาพยาบาลอย่างใกล้ชิดจากแพทย์
- ในปี พ.ศ. 2542 กระทรวงศึกษาธิการ ได้ประกาศนโยบายปีการศึกษาเพื่อเด็กพิการ และปรับปรุงระบบการบริหารจัดการการศึกษาเพื่อคนพิการให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ดังนี้
1. การจัดให้มีคณะกรรมการระดับชาติทำหน้าที่กำกับดูแลการจัดการศึกษาเพื่อคนพิการ ซึ่งได้แก่ คณะอนุกรรมการจัดการศึกษาเพื่อคนพิการ
 2. การจัดให้มีศูนย์การศึกษาพิเศษแห่งชาติ ทำหน้าที่บริหารจัดการการศึกษาเพื่อคนพิการ
 3. การจัดให้มีศูนย์บริการพิเศษประจำจังหวัด ทำหน้าที่ให้บริการช่วยเหลือในระยะแรกเริ่มแก่เด็กพิการและครอบครัว
 4. จัดให้มีศูนย์การศึกษาประจำจังหวัด รวมทั้งการดำเนินการคัดแยก ฟื้นฟู และส่งต่อคนพิการไปยังสถานศึกษา
 5. การจัดโรงเรียนศึกษาพิเศษเฉพาะความพิการ
 6. การสนับสนุนคนพิการได้รับสื่อ สิ่งอำนวยความสะดวก บริการ และความช่วยเหลือทางการศึกษา

แนวคิดการจัดการศึกษาเพื่อเด็กที่มีความต้องการจำเป็นพิเศษหรือคนพิการของกระทรวงศึกษาธิการ คือ การพัฒนาคนพิการให้สามารถพึ่งตนเอง ดำรงชีวิตอยู่ในสังคม และทำประโยชน์ให้กับสังคมประเทศชาติได้เต็มศักยภาพ ซึ่งจะต้องพิจารณาถึงความแตกต่างของคนพิการแต่ละวัย

แต่ละประเภท และแต่ละบุคคลด้วย โดยจะต้องพัฒนาให้ครบทั้ง 4 ด้าน คือ การบำบัดฟื้นฟูด้าน การแพทย์ การศึกษา การฝึกอาชีพ สวัสดิการและสังคม โดยการดำเนินงานเพื่อพัฒนาแบบองค์รวม ดังกล่าว มีหลายหน่วยงานที่รับผิดชอบ ทั้งภาครัฐและเอกชน ซึ่งจะต้องบริหารจัดการในลักษณะ เครือข่ายที่เชื่อมโยงกัน

นอกจากนี้ คนพิการเป็นทรัพยากรบุคคลของสังคม หากได้รับการส่งเสริมอย่างถูกต้อง ย่อมมี ความรู้ความสามารถ มีศักยภาพที่จะประกอบอาชีพ พึ่งพาตนเอง และดำรงชีวิตอยู่ในสังคม อย่างมีความสุข รวมทั้งช่วยสร้างสรรค์สังคมได้เช่นเดียวกับคนทั่วไป

การส่งเสริมพัฒนาคนพิการให้เต็มศักยภาพต้องดำเนินการอย่างเป็นระบบ ตั้งแต่การ ค้นพบความพิการ การบำบัดรักษาการฟื้นฟูสมรรถภาพ การให้การศึกษา การพัฒนาทักษะสังคม และการฟื้นฟูสมรรถภาพด้านอาชีพ

การจัดการศึกษาเพื่อคนพิการมุ่งเน้นการพัฒนาความสามารถของคนพิการให้เต็มศักยภาพ ของแต่ละบุคคล โดยการให้บริการช่วยเหลือระยะแรกเริ่ม (Early Intervention Services) ตั้งแต่แรก เกิดหรือแรกพบความพิการ ให้การศึกษาอบรมให้รู้จักสิทธิและหน้าที่ในฐานะพลเมือง มีอาชีพมี งานทำ สามารถดำรงชีวิตในสังคมอย่างมีเกียรติ มีศักดิ์ศรีเท่าเทียมกับคนอื่น ช่วยเหลือตนเอง และ มีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศ (www.snwa.ac.th)

ปัจจุบันนี้ การจัดการศึกษาพิเศษให้กับเด็กพิการโดยกระทรวงศึกษาธิการมีการจัดการ 7 รูปแบบ ดังนี้

1. การจัดการศึกษาในรูปแบบของการเรียนร่วม คือ การจัดให้เด็กที่มีความต้องการพิเศษ และเด็กพิการเข้าไปในระบบการศึกษาทั่วไป และมีกิจกรรมกับเด็กทั่วไป

2. การจัดการศึกษาในรูปแบบของโรงเรียนศึกษาพิเศษเฉพาะประเภทความพิการ โดยจัดในทุกระดับตั้งแต่ชั้นเรียนเตรียมความพร้อมก่อนประถมศึกษา ประถมศึกษาและมัธยมศึกษา มีทั้งการศึกษาสายสามัญและสายอาชีพ มีการจัดทำหลักสูตรเฉพาะประเภทความพิการที่สอดคล้อง กับความต้องการจำเป็นของแต่ละกลุ่ม มีการจัดทำโปรแกรมการศึกษาเฉพาะบุคคล และมีบุคลากร ที่เชี่ยวชาญรวมทั้งมีสื่อ เทคโนโลยี สิ่งอำนวยความสะดวก และบริการที่เพียงพอและมีคุณภาพ

3. การจัดการศึกษาโดยครอบครัว โดยคนในครอบครัวจะฝึกและเตรียมความพร้อมเด็ก พิการตามคำแนะนำที่ได้รับจากผู้เชี่ยวชาญ และนำเด็กไปทดสอบความรู้ตามหลักสูตรการศึกษา นอกโรงเรียน กรมการศึกษานอกโรงเรียน

4. การจัดการศึกษาโดยชุมชน เป็นการเปิดโอกาสให้ชุมชน องค์กรเอกชน หรือสถาบัน ทางสังคมมีสิทธิในการจัดการศึกษา โดยให้ชุมชนร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติ ร่วมประเมินผล และร่วมรับประโยชน์ ซึ่งในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติพุทธศักราช พ.ศ. 2542 รับแนวคิด

ดังกล่าวมากำหนดเป็นแนวปฏิบัติในหลายมาตรา ซึ่งรวมถึงการจัดหลักสูตรท้องถิ่นด้วยชุมชน หรือองค์กรที่มีคนพิการอยู่จำนวนหนึ่งอาจตั้งศูนย์การเรียนรู้สำหรับกลุ่มคนพิการหรือร่วมกับ หน่วยงานที่จัดการศึกษานอกโรงเรียนจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานแก่คนพิการ หรืออาจจัดบริการ ช่วยเหลือระยะแรกเริ่มและเตรียมความพร้อมเด็กพิการในชุมชน

5. การจัดการศึกษาในสถานพยาบาล เด็กที่มีความบกพร่องทางสุขภาพและเจ็บป่วย เรื้อรัง ซึ่งต้องได้รับการดูแลรักษาในสถานพยาบาลเป็นระยะเวลาหนึ่ง อาจจัดการศึกษาใน สถานพยาบาลไปพร้อมๆ กับการฟื้นฟูทางการแพทย์ ซึ่งอาจจัดได้ในรูปแบบดังนี้ 1) สอนเป็น รายบุคคลตามเตียงผู้ป่วยเป็นการจัดการศึกษาให้แก่ผู้ป่วยที่ไม่สามารถเคลื่อนไหวจากเตียงผู้ป่วยได้ 2) สอนเป็นกลุ่มเล็ก 2 – 3 คน และ 3) สอนในห้องเรียน เป็นการจัดการศึกษาพิเศษที่ผู้เรียนเรียน ร่วมกันในห้อง ประมาณ 5 – 10 คน ในชั้นเรียนพิเศษในสถานพยาบาลโดยมีครูการศึกษาพิเศษเป็น ผู้สอน และประสานงานกับโรงเรียนปกติที่เด็กเคยเรียนก่อนเข้ารับการรักษารวมทั้งแนะนำ ผู้ปกครองให้มีความรู้ที่จะช่วยให้นักเรียนได้รับการช่วยเหลืออย่างถูกวิธี เมื่อเด็กได้รับอนุญาตให้ กลับไปพักฟื้นที่บ้าน

6. การจัดการศึกษาในศูนย์ศึกษาพิเศษ เป็นการจัดให้บริการช่วยเหลือระยะแรกเริ่มแก่ เด็กพิการและครอบครัว และเตรียมความพร้อมแก่เด็กพิการวัยก่อนเข้าเรียนหรือผู้พิการภายหลัง ก่อนส่งกลับไปเรียนร่วม โดยศูนย์การศึกษาพิเศษสังกัดสถาบันราชภัฏและกรมสามัญศึกษา

7. การจัดการศึกษานอกโรงเรียนและการศึกษาตามอัธยาศัย เป็นการศึกษาที่จัดให้คน พิการได้เรียนรู้ด้วยตนเองตามความสนใจ หรือตามศักยภาพ ความพร้อม และโอกาสของคนพิการ เอง หรือคนพิการที่ไม่อาจเรียนรู้หรือได้รับประโยชน์จากวิธีการเรียนด้วยระบบอื่นใด โดยศึกษา จากบุคคล ประสบการณ์สังคม สภาพแวดล้อม สื่อและแหล่งความรู้ต่าง ๆ นอกจากนี้ การจัดการ ศึกษาตามอัธยาศัยเพื่อคนพิการมีหลักการดังนี้ คือ 1) ไม่กำหนดอายุ, 2) หลักสูตร กิจกรรมการเรียน การสอนมีความหลากหลาย เหมาะสมกับความแตกต่างของคนพิการ, และ 3) ส่งเสริมระบบ เครือข่ายในการจัดการศึกษาเพื่อคนพิการ โดยมีวัตถุประสงค์ ดังนี้

1. เพื่อให้คนพิการได้รับโอกาสทางการศึกษาเต็มตามศักยภาพของแต่ละบุคคล
2. เพื่อให้คนพิการสามารถปรับตัวให้เข้ากับชุมชนและท้องถิ่น
3. เพื่อให้ครอบครัว ชุมชน องค์กรเอกชน และสังคมมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

เพื่อคนพิการ (www.nrru.ac.th)

สำหรับการจัดการศึกษาของมูลนิธิสมานใจนั้น เป็นการจัดการศึกษาตามอัธยาศัยโดย องค์กรชุมชนที่มีเด็กที่มีความต้องการจำเป็นพิเศษจำนวนหนึ่งเข้าร่วมกิจกรรม โดยกลุ่มผู้ปกครอง เด็กที่มีความต้องการจำเป็นพิเศษเหล่านี้มาร่วมกันก่อตั้ง ระดมทุน บริหาร และจัดหลักสูตรการ

เรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็นการจัดการศึกษาแบบ “โรงเรียนบ้าน/ครอบครัว” (Family/Home School) โดยอาคารของมูลนิธิฯ จัดแบ่งออกเป็นส่วนต่างๆ เพื่อใช้เป็นที่ดำเนินกิจกรรมต่างๆ เช่น การทอผ้า ร้านกาแฟ นิทรรศการ และที่สนทนาโต๊ะกลมประจำสัปดาห์ ฯลฯ เด็กที่มีความต้องการจำเป็นพิเศษเหล่านี้เรียนที่ทำการของมูลนิธิว่า “บ้านสนุก”

ในกรณีต่างประเทศ การศึกษาพิเศษในประเทศญี่ปุ่นทำกันมาร้อยกว่าปีแล้ว ส่วนกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาพิเศษก็มีมาประมาณกึ่งศตวรรษแล้ว การศึกษาพิเศษในประเทศญี่ปุ่น คล้ายคลึงกับการศึกษาพิเศษในประเทศอื่นๆ กล่าวคือ เริ่มจากการส่งเด็กเข้าไปอยู่ในโรงเรียนพิเศษ ซึ่งส่วนมากเป็นโรงเรียนประจำ ต่อมาพบว่าโรงเรียนดังกล่าวไม่ให้ประโยชน์ต่อเด็กเท่าที่ควร จึงมีการส่งเด็กเข้าเรียนร่วมมากขึ้น โดยเฉพาะเด็กที่มีความบกพร่องไม่มากนัก อัตราส่วนใกล้เคียงกัน ระหว่างเด็กที่อยู่ในโรงเรียนพิเศษกับโรงเรียนเรียนร่วม จุดเด่นที่สำคัญอีกประการหนึ่งของการศึกษาญี่ปุ่น คือ เทคโนโลยีเข้ามามีบทบาทสำคัญมากในด้านการศึกษาพิเศษ ไม่ว่าจะเป็น คอมพิวเตอร์ ทั้งฮาร์ดแวร์และซอฟต์แวร์ และเครื่องมืออุปกรณ์ต่างๆ

แนวโน้มที่สำคัญอีกประการหนึ่งของการศึกษาพิเศษในญี่ปุ่น คือ การเห็นความสำคัญของการอยู่ร่วมกันของผู้พิการกับสังคม เมื่อเด็กเรียนจบการศึกษาจากโรงเรียนแล้ว เด็กต้องออกไปประกอบอาชีพและดำรงชีวิตอยู่ในสังคมร่วมกับคนปกติทั่วไป โรงเรียนการศึกษาพิเศษจะต้องเตรียมเด็กเพื่อการนี้ การศึกษาพิเศษจึงเป็นการร่วมมือกันของหลายฝ่าย ทั้งภาครัฐและเอกชน ในการทำให้ผู้พิการเป็นส่วนหนึ่งของสังคม (Inclusion) (www.onec.go.th)

ลักษณะและแนวทางการดูแลรักษาเด็กที่มีความบกพร่องทางสติปัญญา

วาริ อิระจิตร (2541, หน้า 10-11) เสนอว่าการจัดการศึกษาพิเศษควรตั้งอยู่บนฐานของความเชื่อหรือหลักปรัชญา ดังต่อไปนี้

1. ความเท่าเทียมกันในการได้รับการทางการศึกษา ไม่ว่าจะเป็นคนพิการหรือคนปกติ หากเด็กพิเศษไม่สามารถเรียนในโปรแกรมการศึกษาที่รัฐจัดให้เด็กปกติได้ ก็เป็นหน้าที่ของรัฐที่จะจัดการศึกษาให้สนองต่อความต้องการของเด็กพิเศษ
2. เด็กพิเศษควรได้รับการศึกษาควบคู่ไปกับการบำบัด การฟื้นฟูสมรรถภาพทุกด้าน โดยเร็วที่สุด ในทันทีที่ทราบว่าเด็กมีความต้องการพิเศษ ทั้งนี้เพื่อเป็นการเตรียมเด็กให้พร้อมที่จะเรียนต่อไป และมีพัฒนาทุกด้านถึงขีดสูงสุด

3. การจัดการศึกษาพิเศษควรคำนึงถึงการอยู่ร่วมสังคมกับคนปกติอย่างมีประสิทธิภาพ การเรียนการสอนเด็กเหล่านี้จึงควรให้เรียนร่วมกับเด็กปกติให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ เว้นแต่เด็กพิเศษผู้นั้นมีสภาพความพิการหรือความบกพร่องในขั้นรุนแรง จนไม่อาจเรียนร่วมได้ อย่างไรก็ตาม ควรให้เด็กได้สัมผัสกับสังคมคนปกติ

4. การจัดการศึกษาพิเศษต้องปรับให้เหมาะสมกับสภาพความเสียเปรียบของเด็กพิเศษแต่ละประเภท โดยใช้แนวการศึกษาของเด็กปกติ

5. การศึกษาพิเศษและการฟื้นฟูบำบัดทุกด้าน ควรจัดเป็นโปรแกรมให้เป็นรายบุคคล ในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนบางอย่าง อาจจัดเป็นกลุ่มเล็ก สำหรับเด็กที่มีความบกพร่อง หรือมีความต้องการคล้ายคลึงกัน และอยู่ในระดับความสามารถที่ใกล้เคียงกัน

6. การจัดโปรแกรมการสอนเด็กพิเศษ ควรเน้นที่ความสามารถของเด็ก และให้เด็กมีโอกาสได้ประสบความสำเร็จมากกว่าที่จะคำนึงถึงความพิการหรือความบกพร่อง เพื่อให้เด็กมีความมั่นใจว่า แม้ตนจะมีความบกพร่อง แต่ก็ยังมีความสามารถบางอย่างเท่ากับหรือดีกว่าคนปกติ ซึ่งจะช่วยให้เด็กสามารถปรับตัวได้ดีขึ้น

7. การศึกษาพิเศษควรมุ่งให้เด็กมีความเข้าใจ ยอมรับตนเอง มีความเชื่อมั่น มีสัจการแห่งตน และมุ่งให้ช่วยตนเองได้ ตลอดจนมีความรับผิดชอบต่อตนเองและสังคม

8. การศึกษาพิเศษควรทำอย่างต่อเนื่อง เริ่มตั้งแต่เกิด และทำอย่างต่อเนื่อง ขาดตอนไม่ได้ และควรเน้นถึงเรื่องอาชีพด้วย

ผดุง อารยะวิญญู (2542, หน้า 18-19) สรุปแนวโน้มทางการศึกษาสำหรับเด็กที่มีความต้องการจำเป็นพิเศษ 10 ประเด็น ดังนี้

1. ในอดีต การศึกษาสำหรับเด็กที่มีความต้องการจำเป็นพิเศษ จะจัดในโรงเรียนพิเศษที่จัดตั้งขึ้นสำหรับเด็กพิการแต่ละประเภท ปัจจุบัน มีแนวโน้มที่จะจัดการศึกษาในลักษณะของการเรียนร่วม โดยจัดเด็กที่มีความต้องการจำเป็นพิเศษเข้าเรียนร่วมในห้องเรียนเดียวกับเด็กปกติ หากความพิการเป็นอุปสรรค ไม่สามารถเรียนร่วมในลักษณะดังกล่าวได้ ควรจัดเป็นชั้นพิเศษในโรงเรียนปกติ

2. เมื่อก่อน การจัดการศึกษาสำหรับเด็กที่มีความต้องการจำเป็นพิเศษเริ่มเมื่อเด็กอายุ 6-7 ปี ปัจจุบัน มีแนวโน้มว่าเด็กที่มีความต้องการพิเศษจำเป็นควรได้รับบริการทางการศึกษาเมื่ออายุยังน้อยที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ หรือในทันทีที่ค้นพบสภาพความพิการของเด็ก

3. ในอดีต นักการศึกษามีความเชื่อว่าการเรียนร่วมนั้นสามารถจัดได้เฉพาะสำหรับเด็กที่มีความบกพร่องไม่มากนักเท่านั้น ปัจจุบัน นักการศึกษาเชื่อว่าเด็กพิการ ไม่ว่าจะเป็นความพิการมากหรือน้อยเพียงใด หรือแม้แต่เด็กพิการในขั้นรุนแรงที่สุดก็สามารถเรียนร่วมกับเด็กปกติได้ โดยจัดเป็นห้องพิเศษในโรงเรียนปกติ

4. เด็กที่มีความต้องการจำเป็นพิเศษมีความสามารถและความพร้อมแตกต่างกันมาก ควรจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับความต้องการและความสามารถของเด็กแต่ละคน เนื่องจากเด็กเรียนได้ไม่เท่ากัน ควรจัดการศึกษาเป็นรายบุคคล แต่ละคนควรมีแผนการศึกษาเฉพาะสำหรับตนเอง และไม่ควรใช้หลักสูตรเดียวกับเด็กปกติ

5. ผู้ปกครองควรมีส่วนร่วมและมีบทบาทในการให้การศึกษาแก่บุตรของตน

6. เมื่อก่อนการศึกษาพิเศษหมายถึงการศึกษาสำหรับเด็กพิการเท่านั้น ปัจจุบัน การศึกษาพิเศษครอบคลุมไปถึงการศึกษาสำหรับเด็กเก่ง/เด็กปัญญาเลิศด้วย

7. เมื่อก่อนเชื่อว่าสภาพปัญญาอ่อนสามารถรักษาได้ด้วยยา แต่ต่อมาวงการแพทย์พบว่าไม่สามารถจะรักษาเยียวหาเด็กปัญญาอ่อนกลายเป็นเด็กปกติได้ แต่การศึกษาช่วยให้เด็กปัญญาอ่อนช่วยตนเองได้ เรียนรู้ได้ และสามารถดำรงชีวิตในสังคมได้

8. เด็กที่มีปัญหาทางด้านอารมณ์และพฤติกรรมมักเรียนปะปนอยู่กับเด็กปกติ และมีปัญหาในการปรับตัว ประสบความล้มเหลวในการเรียน ปัจจุบัน นักการศึกษาถือว่าเด็กเหล่านี้เป็นเด็กที่มีความต้องการจำเป็นพิเศษประเภทหนึ่ง

9. การจัดการศึกษาสำหรับเด็กที่มีความต้องการจำเป็นพิเศษ ไม่ควรมีเฉพาะบุคลากรด้านการสอนเท่านั้น ควรมีบริการทางการแพทย์ควบคู่กันไปเท่าที่จำเป็น เพื่อมุ่งขจัดความบกพร่องของเด็ก และส่งเสริมให้เด็กเรียนรู้เต็มความสามารถของตน บริการที่จำเป็นอาจได้แก่การแก้ไขการพูด กายภาพบำบัด กิจกรรมบำบัด จิตบำบัด และการช่วยเหลือที่จำเป็นอื่นๆ

10. การให้การศึกษาแก่เด็กที่มีความต้องการจำเป็นพิเศษ ควรเริ่มโดยเร็วที่สุดเท่าที่จะทำได้ ตั้งแต่การศึกษาในระดับปฐมวัยหรือก่อนระดับอนุบาล รวมทั้งระดับอนุบาลด้วย

ชูศักดิ์ จันทยานนท์ (2543) นำเสนอประเด็นเกี่ยวกับแนวทางดูแลรักษาเด็กที่มีความบกพร่องทางสติปัญญา ดังนี้

1. ปรึษาการจัดการศึกษาโดยครอบครัวและชุมชนสำหรับคนพิการ ในรูปแบบศูนย์การเรียน ควรเน้นการสร้างทางเลือกทางการศึกษาที่เหมาะสมสอดคล้องกับความต้องการจำเป็นของแต่ละบุคคล เพื่อส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพด้านต่างๆ ที่เป็นข้อบกพร่อง รวมถึงความสามารถในการเรียนรู้และพัฒนาคุณภาพชีวิตของบุคคลให้เหมาะสมแก่วัยและศักยภาพ

2. ผู้เรียนในศูนย์การเรียนรู้ มีสิทธิเทียบเท่ากับผู้เรียนระบบการเรียนอื่น รัฐ โดยกระทรวงศึกษาธิการพึงให้การสนับสนุน โดยการจัดตั้งอำนวยความสะดวก สื่อ บริการและความช่วยเหลืออื่นใดทางการศึกษาแก่ผู้เรียนเป็นรายบุคคล

3. ขนาดของกลุ่มการเรียนรู้ ต้องมีขนาดเหมาะสม ไม่มีจำนวนผู้เรียนมากจนเกินไป เนื่องจากผู้เรียนมีความหลากหลายแตกต่างกัน

4. หลักสูตรการศึกษาของศูนย์การเรียนรู้สำหรับคนพิการ ต้องยืดหยุ่น หลากหลาย สอดคล้องกับความต้องการจำเป็นของแต่ละบุคคล จัดในลักษณะการศึกษา การพัฒนาศักยภาพ และการฟื้นฟูสมรรถภาพควบคู่กันไป

5. การจัดองค์กรหรือเครือข่ายการประสานงาน การช่วยเหลือสนับสนุนที่เป็นรูปธรรม โดยอาจมอบหมายให้ศูนย์การศึกษาพิเศษเพื่อคนพิการจังหวัด กำกับ ดูแล ประสานงานและจัดการสนับสนุน

6. การจัดระบบการช่วยเหลือและสนับสนุนการดำเนินงานของศูนย์การเรียนรู้สำหรับคนพิการโดยครอบครัวและชุมชน (www.thaingo.org)

มูลนิธิบ้านสมานใจได้ก่อตั้งขึ้นมาเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ที่มีความบกพร่องทางสติปัญญา โดยเด็กที่มีความบกพร่องทางสติปัญญา หมายถึง เด็กที่มีพัฒนาการด้านร่างกาย อารมณ์ สังคม ภาษา และสติปัญญาล่าช้ากว่าปกติ เมื่อวัดสติปัญญาโดยใช้แบบทดสอบมาตรฐานแล้วพบว่า มีระดับสติปัญญาดำกว่าปกติ และมีความจำกัดทางด้านทักษะด้านการปรับตัว ทักษะการสื่อสาร ทักษะการช่วยเหลือตนเอง โดยเด็กที่มีความบกพร่องทางสติปัญญาประกอบด้วยลักษณะสำคัญ 3 ประการ ดังต่อไปนี้

1. ความสามารถทางสติปัญญาดำกว่าเกณฑ์เฉลี่ยอย่างมีนัยสำคัญ คือ มีระดับเชาว์ปัญญา หรือไอคิวต่ำกว่า 70

2. เริ่มมีอาการก่อนอายุ 18 ปี

3. มีความบกพร่อง หรือไม่สามารถปรับตัวในชีวิตประจำวัน (เมื่อเปรียบเทียบกับคนวัยเดียวกัน ในวัฒนธรรมเดียวกัน) อย่างน้อย 2 ทักษะต่อไปนี้ คือ

3.1 การสื่อความหมาย (Communication)

3.2 การดูแลตนเอง (Self-care)

3.3 การดำรงชีวิตในบ้าน (Home Living)

3.4 ทักษะทางสังคม (Social / Interpersonal Skills)

3.5 ทักษะในการเรียน (Functional Academic Skills)

3.6 การรู้จักใช้แหล่งทรัพยากรในชุมชน (Use of Community Resources)

3.7 การควบคุมตนเอง (Self-direction)

3.8 การทำงาน (Work)

3.9 การใช้เวลาว่าง (Leisure)

3.10 การดูแลสุขภาพ และความปลอดภัย (Health and Safety)

นอกจากนี้ มูลนิธิบ้านสมานใจยังมีแนวทางการดูแลรักษา ที่สามารถแบ่งออกเป็น 7 แนวทาง ดังนี้

1. **การส่งเสริมศักยภาพครอบครัว** โดยให้คำปรึกษาสำหรับครอบครัว เพื่อลดความเครียดของครอบครัว รวมถึงให้ข้อมูลและทางเลือกต่างๆ ในการตัดสินใจ และให้กำลังใจ ทั้งนี้ก็เนื่องจากครอบครัวเข้มแข็ง คือพลังแห่งความสำเร็จ ครอบครัวควรมีความรู้ ทักษะ และเจตคติที่ดีในการดูแล รวมทั้งเห็นความสำคัญของการฝึกฝนทักษะต่างๆ อย่างต่อเนื่อง

2. **การส่งเสริมพัฒนาการ (Early Intervention)** โดยจัดโปรแกรมการฝึกทักษะที่จำเป็นในการเรียนรู้ และส่งเสริมพัฒนาการทุกๆ ด้าน และการส่งเสริมพัฒนาการนี้ควรทำอย่างเป็นระบบ และต่อเนื่อง เพื่อนำไปสู่พัฒนาการที่เหมาะสมตามวัยในทุกๆ ด้าน เด็กที่ได้รับการฝึกแต่เยาว์วัยจะสามารถเรียนรู้ได้ดีกว่าการฝึกเมื่อโตแล้ว

3. **การฟื้นฟูสมรรถภาพทางการแพทย์** เด็กแต่ละคนมีความต้องการแตกต่างกันตามสภาพปัญหา และความจำเป็นของเด็กแต่ละคนที่แตกต่างกันนี้ควรมีแนวทางช่วยเหลือเฉพาะทาง

4. **การฟื้นฟูสมรรถภาพด้านการศึกษา** โดยส่งเสริมการจัดการเรียนร่วมให้มากที่สุด โดยทำแผนการจัดการศึกษาเฉพาะบุคคล (IEP – Individualized Educational Program) ที่ออกแบบการสอนให้เหมาะสมกับจุดเด่น จุดด้อย และความสนใจของเด็กแต่ละคน เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ที่ง่ายไม่สับสน มุ่งหมายที่จะให้เด็กสามารถนำทักษะที่ได้จากชั้นเรียนไปใช้ในชีวิตจริงๆ นอกห้องเรียน ข้อสำคัญคือควรให้เด็กมีโอกาสทำกิจกรรมต่างๆ ร่วมกับเด็กปกติ

5. **การฟื้นฟูสมรรถภาพทางสังคม** คือ การส่งเสริมให้เด็กสามารถใช้ชีวิตในสังคมและชุมชนได้ปกติตามศักยภาพ โดยการเปิดโอกาสให้เด็กได้แสดงออกอย่างเท่าเทียม เพื่อลดความรู้สึกแปลกแยกจากสังคม สามารถดำรงชีวิตตามปกติในสังคมได้ มีความนับถือตนเองสูงขึ้น และมีความมุ่งมั่นที่จะพัฒนาทักษะด้านอื่นต่อไป

6. **การฟื้นฟูสมรรถภาพทางอาชีพ** เป็นการเตรียมพร้อมด้านอาชีพ ได้แก่ การฝึกทักษะพื้นฐานทางอาชีพเฉพาะด้าน และฝึกลักษณะนิสัยในการทำงานที่เหมาะสม เช่น การตรงต่อเวลา รู้จักรับคำสั่ง สามารถปฏิบัติตนต่อผู้ร่วมงานอย่างเหมาะสม และเข้าใจมารยาททางสังคม

7. การใช้ยา ไม่ได้มีเป้าหมายเพื่อทำให้ความบกพร่องทางสติปัญญาหายไป หรือช่วยให้สมองดีขึ้น แต่ใช้เพื่อบรรเทาความรุนแรงของปัญหา หรืออาการที่เกิดร่วมด้วย เช่น ลมชัก พฤติกรรมรุนแรง ปัญหาด้านอารมณ์ ปัญหาด้านสมาธิ เป็นต้น

การศึกษาตามอัธยาศัย

การทบทวนแนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาตามอัธยาศัยในครั้งนี้ แบ่งออกเป็น 3 หัวข้อ คือ 1) ความเป็นมาของแนวคิดของการศึกษาตามอัธยาศัย 2) ความหมายของการศึกษาตามอัธยาศัย และ 3) รูปแบบการจัดการศึกษาตามอัธยาศัย มีรายละเอียดดังนี้

ความเป็นมาของแนวคิดการศึกษาตามอัธยาศัย

การศึกษาตามอัธยาศัยเป็นรูปแบบการศึกษาที่มีมาก่อนการศึกษารูปแบบใด ๆ เป็นการศึกษาที่มีมาตั้งแต่มนุษย์เกิดขึ้นในโลก โดยการเรียนรู้จากสังคมนรอบตัวและธรรมชาติเพื่อการอยู่รอด อย่างเช่น การเรียนรู้วิถีล่าสัตว์จากพ่อแม่ ความรู้ส่วนใหญ่ได้จากการบอก การพูดคุย การสังเกต การดูตัวอย่างจากผู้รู้และผู้มีประสบการณ์เกือบทังสิ้น โดยเฉพาะสังคมในอดีตเป็นสังคมเกษตรกรรมการศึกษาในโรงเรียนยังไม่ครอบคลุมทั่วถึง ประชาชนส่วนใหญ่จึงได้รับการศึกษาในรูปแบบของการศึกษาตามอัธยาศัยค่อนข้างมาก

ในสังคมปัจจุบัน สังคมโลกมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว สมาชิกในสังคมจะต้องก้าวให้ทันโลก ความรู้และข้อมูลมาเร็วและมืมาก และเพื่อจะก้าวให้ทันโลกปัจจุบันที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว การศึกษาตามอัธยาศัยยัมีความจำเป้นและสำคัญในชีวิตประจำวันอย่างมาก เพราะเป้นการศึกษาที่พัฒนาคุณภาพตัวบุคคล เป้นรูปแบบที่เชื่อมโยงกับการศึกษาในโรงเรียนและการศึกษานอกโรงเรียนที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและสนองความต้องการของคนได้ตลอดชีวิต

ในอดีต ระบบการศึกษาของประเทศไทย สามารถแบ่งออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ การศึกษาในระบบโรงเรียนและการศึกษานอกระบบโรงเรียน โดยการศึกษาในระบบโรงเรียนมีระบบ มีแบบแผน มีกฎเกณฑ์ มีหลักสูตร และมีวัตถุประสงค์แน่นอน แต่การศึกษานอกระบบโรงเรียนจะมีความยืดหยุ่นมากกว่าในเรื่องหลักสูตรและการสอน เวลา สถานที่ ผู้เรียน ผู้สอน และการบริหารการเรียนการสอน ทำให้ในระยะเวลาต่อมา การศึกษานอกระบบโรงเรียนจึงแยกตัวออกไปจาก “การศึกษาที่ไม่เป็นทางการ” แต่เดิม และบัญญัติคำศัพท์ขึ้นมาใหม่ว่า “การศึกษาตามอัธยาศัย” (สำนักงานคณะกรรมการศึกษานอกโรงเรียน, 2548, หน้า 51)

คำว่า “การศึกษาตามอัธยาศัย” ปรากฏในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 หมวด 3 ว่าด้วยเรื่องระบบการศึกษา ในมาตรา 15 ความว่า การจัดการศึกษามี 3 รูปแบบ คือ การศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย มีรายละเอียดดังนี้

1. การศึกษาในระบบ (Formal Education) เป็นการศึกษาที่กำหนดจุดมุ่งหมาย วิธีการศึกษา หลักสูตร ระยะเวลาการศึกษา การวัดและประเมินผล ซึ่งเป็นเงื่อนไขของการสำเร็จการศึกษาที่แน่นอน

2. การศึกษานอกระบบ (Non-formal Education) เป็นการศึกษาที่มีความยืดหยุ่นในการกำหนดจุดมุ่งหมาย รูปแบบ วิธีการจัดการศึกษา ระยะเวลาศึกษา การวัดและประเมินผล ซึ่งเป็นเงื่อนไขของการสำเร็จการศึกษา โดยเนื้อหาและหลักสูตรจะต้องมีความเหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของแต่ละกลุ่ม

3. การศึกษาตามอัธยาศัย (Informal Education) เป็นการศึกษาที่ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ด้วยตนเองตามความสนใจ ศักยภาพ ความพร้อม และโอกาส โดยศึกษาจากบุคคล ประสบการณ์ สังคม สภาพแวดล้อม สื่อ หรือแหล่งความรู้อื่นๆ (พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ 2542 มาตรา 15)

การศึกษาตามอัธยาศัยเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตลอดชีวิต ซึ่งเชื่อว่าตลอดช่วงชีวิตของมนุษย์จะต้องมีการศึกษาตลอดเวลา ทั้งโดยตั้งใจหรือไม่ได้ตั้งใจ การศึกษาตามอัธยาศัยเป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์หรือสิ่งแวดล้อมต่างๆ อย่างเช่น บ้าน สถานที่ทำงาน เพื่อน ครอบครัว สังคม รวมทั้งจากการเดินทาง อ่านหนังสือพิมพ์ ฟังวิทยุ ดูโทรทัศน์ และอินเทอร์เน็ต ฯลฯ การศึกษาตามอัธยาศัยเกี่ยวข้องกับมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนตาย สามารถจำแนกการศึกษาตามอัธยาศัยตามกิจกรรม ดังนี้ 1) ห้องสมุด 2) เครือข่ายการเรียนรู้ในชุมชน 3) สื่อมวลชน 4) สื่อพื้นบ้าน และ 5) ภูมิปัญญาชาวบ้าน (รัชชนก เถาว์บัว, 2543, หน้า 29-31)

การศึกษาตามอัธยาศัยอาจอยู่ในรูปแบบของกิจกรรมที่ไม่จัดเป็นรายวิชา อาจได้แก่ การอภิปราย การถกเถียงปัญหา การพูดคุย การนำเสนอเรื่องราว การให้คำแนะนำ และการแนะแนว เป็นต้น และกิจกรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อการส่งเสริมความรู้ ความเข้าใจ และสนองความต้องการของกลุ่มบุคคล (สำนักผู้ตรวจราชการจังหวัดปทุมธานี, 2549, หน้า 11)

ทองปลิว ชมชื่น (2546, หน้า 111) สรุปเหตุผลของการไม่สามารถแบ่งระดับของการศึกษาตามอัธยาศัย ดังนี้

1. การศึกษาตามอัธยาศัยเป็นการศึกษาที่ตอบสนองการเรียนรู้ของแต่ละบุคคล ซึ่งมีความต้องการเรียนรู้ที่แตกต่างกัน มีประสบการณ์และแรงจูงใจที่แตกต่างกัน ดังนั้นการเรียนรู้ของบุคคลจึงแตกต่างกันไป ทั้งในด้านความกว้างและความลึกของเนื้อหาความรู้

2. การศึกษาตามอัธยาศัยเป็นการศึกษาที่ไม่มีรูปแบบตายตัว เปลี่ยนไปตามสภาพความเหมาะสม ลักษณะนิสัยของบุคคล และเป็นการศึกษาที่ไม่มีเงื่อนไขว่าจะต้องจบหลักสูตรเมื่อไร

3. การศึกษาตามอัธยาศัยเป็นการศึกษาที่มีคุณค่าในตัวเอง อันเกิดจากการที่บุคคลเรียนรู้และนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน รวมถึงแก้ไขปัญหาการประกอบอาชีพ และตอบสนองการนำความรู้ไปใช้ได้อย่างทันท่วงที อันนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย (2551, หน้า 38)

วิเคราะห์สถานการณ์การขับเคลื่อนงานการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ดังนี้

1. สังคมมักมองการศึกษานอกระบบเป็นทางเลือกสุดท้าย ดังนั้นคนจึงไม่นิยมเรียน
2. สังคมเห็นว่าผลผลิตของการศึกษานอกระบบยังไม่มีคุณภาพ
3. กลุ่มเป้าหมายการศึกษานอกระบบเป็นผู้ด้อยฐานะทางเศรษฐกิจและมีการย้ายถิ่นสูง ไม่สามารถเข้ารับบริการและร่วมกิจกรรมได้อย่างต่อเนื่อง
4. ความพร้อมทางด้านเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารของหน่วยงาน/ผู้จัดบริการ ส่งผลให้กลุ่มเป้าหมายเข้าถึงแหล่งเรียนรู้ไม่เท่ากัน
5. กระแสโลกาภิวัตน์และวัตถุนิยม ทำให้ข้อมูลไหลบ่าเข้าถึงประชาชนได้เร็วและหลากหลาย ทำให้ศีลธรรมเสื่อม การจัดการเรียนรู้เพื่อให้เป็นคนดีทำได้ยากขึ้น
6. คนทั่วไปไม่เข้าใจความแตกต่างระหว่างการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย
7. ยังยึดติดแนวคิดจัดการศึกษาเอง ไม่ส่งเสริมหน่วยงานอื่นเข้าร่วมจัด รวมทั้งขาดทักษะการจัดการในรูปแบบภาคีเครือข่าย
8. ประเด็นการถ่ายโอนภารกิจบางส่วนไปให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ได้สร้างความกังวลใจให้กับบุคลากรการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย
9. บุคลากรการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยยังขาดทักษะและประสบการณ์ในการจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับการพัฒนากำลังคน โดยเฉพาะด้านอุตสาหกรรม และวิสัยทัศน์ใหม่ของการศึกษายุคเทคโนโลยีใหม่
10. ขาดพลังในการใช้ยุทธศาสตร์ขับเคลื่อนผลักดันให้การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยเป็นวาระแห่งชาติ
11. ผู้บริหารและทีมงานการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยต้องการการพัฒนาทักษะการบริหารและบริการลูกค้ายุคใหม่อย่างเป็นระบบและเป็นมืออาชีพ

ความหมายของการศึกษาตามอัธยาศัย

การศึกษาตามอัธยาศัย มีผู้ให้ความหมายไว้หลายอย่าง ในพจนานุกรม คำว่า “การศึกษา” หมายถึง กระบวนการให้ความรู้โดยผ่านวิธีการหรือกิจกรรม ส่วนคำว่า “อัธยาศัย” หมายถึง นิสยใจคอ นอกจากนี้ยังได้มีผู้ให้คำนิยามความหมายของคำว่า “การศึกษาตามอัธยาศัย” ไว้อย่างหลากหลาย ดังนี้

วิจิตร ศรีสอ้าน (2529, หน้า 101) เสนอว่าการศึกษาตามอัธยาศัยเป็นกระบวนการ การศึกษาตลอดชีวิต โดยไม่ต้องอาศัยระบบใดทั้งสิ้น นอกจากนี้ยังเป็นการศึกษาที่สร้างเสริม บุคลิกภาพ ทักษะ ค่านิยม และความรู้ต่างๆ จากประสบการณ์ในชีวิตประจำวัน การศึกษาประเภท นี้จะทำให้ไหนเมื่อไรก็ได้ และเป็นการเรียนรู้ด้วยตนเอง จากสิ่งที่อยู่รอบตัว สมาชิกครอบครัว เพื่อน การทำงาน สื่อมวลชน ฯลฯ

กรมการศึกษานอกโรงเรียน (2538, หน้า 83) เสนอว่า “การศึกษาตามอัธยาศัย” คือ การศึกษาที่เกิดขึ้นตามวิถีชีวิต เป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ จากการทำงาน จากบุคคล จาก ครอบครัว จากชุมชน และจากแหล่งความรู้ต่างๆ ทั้งนี้ก็เพื่อเพิ่มพูนความรู้ ทักษะ ความบันเทิง และ พัฒนาคุณภาพชีวิต โดยมีลักษณะสำคัญ คือ ไม่มีหลักสูตร ไม่มีเวลาเรียนที่แน่นอน ไม่จำกัดอายุ ไม่มีการลงทะเบียน ไม่มีการสอนอย่างเป็นทางการ ไม่มีประกาศนียบัตร มีหรือไม่มีสถานศึกษาที่แน่นอน เรียนที่ไหนก็ได้ ลักษณะการเรียนรู้เพื่อความรู้นั้นเน้นการเรียนรู้และสามารถเรียนรู้ได้ ตลอดเวลาในทุกช่วงวัยของชีวิต

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2542, หน้า 195) ให้ความหมายของการศึกษา ตามอัธยาศัย (informal education) ว่าเป็นการศึกษาแบบโบราณหรือแบบอุปนัย และเป็น การศึกษาที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตของบุคคล ทั้งที่มีอยู่เองและที่มนุษย์ตั้งใจสร้างขึ้น เป็นการพัฒนาตนเองของมนุษย์เพื่อให้สามารถแก้ปัญหาและพัฒนาคุณภาพชีวิตของตน นอกจากนี้ ลักษณะสำคัญของการศึกษาตามอัธยาศัย คือ ไม่มีหลักสูตร ไม่มีเวลาเรียนที่แน่นอน ไม่จำกัดอายุ ไม่มีการลงทะเบียน ไม่มีการสอบ ไม่มีการรับประกาศนียบัตร ไม่มีสถานที่แน่นอน สามารถเรียนรู้ ได้ตลอดเวลา และเกิดขึ้นทุกช่วงตลอดชีวิต

กุลธร เลิศสุริยะกุล (2542, หน้า 6) เสนอว่า “การศึกษาตามอัธยาศัย” คือ กระบวนการ การเรียนรู้ การถ่ายทอดความรู้ การฝึกอบรม การพัฒนาอย่างมีระบบ นอกจากนี้ คำว่า “ตามอัธยาศัย” หมายถึง ตามความสมัครใจ ตามความพอใจ ตามความต้องการ และตามความเหมาะสมของ บุคคลหรือกลุ่ม การศึกษาตามอัธยาศัยดำเนินไปอย่างไม่เป็นทางการ มีความหลากหลาย ยืดหยุ่น และมีเสรีภาพ กล่าวโดยสรุป การศึกษาตามอัธยาศัย คือ กระบวนการเรียนรู้ด้วยความสมัครใจของ บุคคลหรือกลุ่ม โดยวิธีการที่หลากหลายยืดหยุ่นและสอดคล้องเหมาะสมกับชีวิต

ชัยศ อัมสุวรรณ (2544, หน้า 3) ได้ให้นิยาม “การศึกษาตามอัธยาศัย” ว่าเป็นการจัดสภาพแวดล้อม สถานการณ์ ปัจจัยเกื้อหนุน สื่อ แหล่งความรู้ และบุคคล เพื่อส่งเสริมให้บุคคลได้เรียนรู้ตามความสนใจ ศักยภาพ ความพร้อมและโอกาส เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตทั้งของตนเอง ครอบครัว ชุมชน และสังคม

หน่วยศึกษานิเทศก์ สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย (2551, หน้า 5) ได้กล่าวถึงการศึกษาตามอัธยาศัยไว้ว่า เป็นการศึกษาที่เกิดขึ้นตามวิถีชีวิตที่ผู้เรียนสามารถเรียนรู้ด้วยตนเอง ตามความสนใจ ศักยภาพ ความพร้อม และโอกาส โดยศึกษาจากประสบการณ์การทำงาน บุคคล ครอบครัว สื่อมวลชน ชุมชน และแหล่งเรียนรู้ต่างๆ เพื่อเพิ่มพูนความรู้ ทักษะ ความบันเทิง และการพัฒนาคุณภาพชีวิต โดยมีลักษณะที่สำคัญ คือ ไม่มีหลักสูตร ไม่มีเวลาเรียนที่แน่นอน ไม่จำกัดอายุ ไม่มีการลงทะเบียน ไม่มีการสอบ ไม่มีการรับประกาศนียบัตร มีหรือไม่มีสถานศึกษาที่แน่นอน เรียนที่ไหนก็ได้ สามารถเรียนได้ตลอดเวลาและเกิดขึ้นในทุกช่วงวัยตลอดชีวิต การศึกษาตามอัธยาศัยเป็นการจัดบริการข้อมูล ข่าวสารความรู้ และการจัดสภาพและสถานการณ์ให้ประชาชนทุกเพศทุกวัย เกิดการเรียนรู้ในเรื่องต่างๆ เพื่อเป็นคนทันโลก ทันเหตุการณ์ สามารถนำข้อมูลข่าวสารความรู้ไปประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ในการดำเนินชีวิตในด้านต่างๆ และเกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต

กล่าวโดยสรุป “การจัดการศึกษาตามอัธยาศัย” หมายถึง กระบวนการการศึกษาตลอดชีวิตที่ทุกคนได้รับ เป็นการเรียนรู้ตามสมัครใจ ตามความพอใจ ตามความต้องการ ตามความเหมาะสมของบุคคลหรือกลุ่ม สามารถเรียนได้ตลอดเวลาและเกิดขึ้นในทุกช่วงวัยชีวิต โดยผ่านวิธีการหรือกิจกรรมที่มีความหลากหลาย รวมทั้งมีการจัดสภาพแวดล้อม สถานการณ์ ปัจจัยเกื้อหนุน สื่อ แหล่งความรู้ และบุคคล เพื่อส่งเสริมให้บุคคลได้เรียนรู้ตามความสนใจ ศักยภาพ ความพร้อม และโอกาส ทั้งนี้เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตทั้งของตนเอง ครอบครัว ชุมชน และสังคม นอกจากนี้ การศึกษาตามอัธยาศัยยังเป็นการเสนอโอกาสและทางเลือก เพื่อการศึกษาหาความรู้ด้วยตนเอง เพื่อก่อให้เกิดโลกทัศน์ที่กว้างขวาง ทนต่อการเปลี่ยนแปลงของโลก และสามารถใช้เป็นข้อมูลในการปรับปรุงชีวิตให้ก้าวหน้าและดำรงตนอยู่ในสังคมได้อย่างเป็นสุข

รูปแบบการจัดการศึกษาตามอัธยาศัย

เนื่องจากการจัดการศึกษาตามอัธยาศัยมีลักษณะไม่เป็นทางการ ไม่มีการกำหนดแบบแผนชัดเจน ไม่มีการแบ่งระดับการศึกษา ไม่มีชั้นเรียนและรายวิชา ดังนั้นรูปแบบการจัดการศึกษาตามอัธยาศัยจึงมีหลากหลาย และอาจเป็นรูปแบบหนึ่งของการศึกษาย่อย (sub-set) ในบริบทของการจัดการศึกษาหลักของประเทศไทย นอกจากนี้ การจัดการศึกษาตามอัธยาศัยมีรูปแบบที่แฝงเร้นอยู่ในการทำกิจวัตรประจำวัน การทำงาน การทำมาหากิน การซึมซับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ฯลฯ

กรมการศึกษานอกโรงเรียน มีบทบาทหน้าที่รับผิดชอบในการจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยให้แก่เด็กเยาวชนและประชาชนทั่วไป ที่พลาดและขาดโอกาสทางการศึกษาให้ได้รับการศึกษาตลอดชีวิต ตามสภาพความพร้อมและความจำเป็นในแต่ละช่วงของชีวิต โดยมุ่งเน้นให้รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวิทยาการ เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต พัฒนาอาชีพ ให้สามารถมีรายได้เลี้ยงตนเองและครอบครัวได้อย่างมีความสุขในสังคมปัจจุบัน ซึ่งกรมการศึกษานอกโรงเรียนได้ดำเนินการในรูปแบบที่หลากหลายโดยได้รับความร่วมมือและการสนับสนุนเครือข่ายการศึกษานอกโรงเรียนทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และกลุ่มบุคคลอย่างต่อเนื่อง ภารกิจของกรมการศึกษานอกโรงเรียน ประกอบด้วยงานหลักที่สำคัญ 3 ประการ คือ

1. **การจัดการศึกษานอกระบบ** โดยมุ่งจัดการศึกษาให้แก่ประชาชนโดยเฉพาะกลุ่มเป้าหมาย ผู้ด้อยโอกาส พลาดโอกาส ขาดโอกาสทางการศึกษาทุกเพศทุกวัย ที่อยู่นอกระบบโรงเรียน ให้ได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานและการศึกษาต่อเนื่อง รวมทั้งการศึกษาสายอาชีพ เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการแสวงหาความรู้เพิ่มเติมและเป็นพื้นฐานสำหรับการดำรงชีวิต

2. **การจัดและส่งเสริมการศึกษาตามอัธยาศัย** โดยมุ่งจัดและส่งเสริมกิจกรรมการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของประชาชนอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้ได้รับข่าวสารข้อมูลที่จำเป็นและทันสมัยต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมโลกปัจจุบัน สามารถแสวงหาความรู้ได้ด้วยตนเองอันเป็นการเรียนรู้ตลอดชีวิต โดยผ่านแหล่งความรู้ต่าง ๆ อาทิเช่น ห้องสมุดประชาชน ศูนย์วิทยาศาสตร์เพื่อการศึกษา ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน ที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน รายการวิทยุโทรทัศน์เพื่อการศึกษา ตลอดจนการให้บริการผ่านสื่อสารมวลชนด้านอื่น ๆ

3. **การส่งเสริมการศึกษาในระบบโรงเรียน** โดยจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนการสอนในระบบโรงเรียน ในรูปแบบของการใช้สื่อเทคโนโลยีทางการศึกษาและสื่อการศึกษาทางไกลผ่านดาวเทียม รวมทั้งสนับสนุนการจัดสอนวิชาชีพในโรงเรียน เพื่อให้นักเรียนมีความรู้และทักษะทางด้านอาชีพ ในระดับที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตได้จริง (www.moe.go.th)

กรมการศึกษานอกโรงเรียน (2538, หน้า 39-42) จัดกลุ่มกิจกรรมการศึกษาตามอัธยาศัยที่เน้นการเรียนรู้ตามวิถีชีวิตที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ อันเป็นเรียนรู้จากประสบการณ์และสภาพแวดล้อมต่างๆ ในสังคม โดยจำแนกกิจกรรมการศึกษาตามอัธยาศัย ดังนี้

1. การเรียนรู้จากห้องสมุด ปัจจุบันห้องสมุดมีหลายประเภท เช่น ห้องสมุดโรงเรียน ห้องสมุดวิทยาลัยและมหาวิทยาลัย ห้องสมุดหน่วยงานเอกชน ห้องสมุดประชาชน และห้องสมุดวัด เป็นต้น

2. การเรียนรู้จากเครือข่ายการเรียนรู้ในชุมชน เช่น ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน (ศรช.) สถานีอนามัยตำบล สำนักงานเกษตรตำบล ที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน สวนสมุนไพร เป็นต้น

3. การเรียนรู้จากสื่อสารมวลชน เช่น หนังสือ วิทยุกระจายเสียง วิทยุโทรทัศน์ วารสาร นิตยสาร จุลสาร ไปสเตอร์ เป็นต้น

4. การเรียนรู้จากภูมิปัญญาชาวบ้าน ประกอบด้วยภูมิปัญญาของผู้รู้ วัฒนธรรม และองค์ความรู้ของชุมชน ที่ได้รับการสั่งสมและถ่ายทอดสืบต่อกันมา

5. การเรียนรู้จากสื่อพื้นบ้าน สื่อพื้นบ้านมีบทบาทสำคัญในการถ่ายทอดความรู้ คตินิยม ค่านิยม และคุณธรรมอันดีงาม โดยผ่านการแสดงของตัวละคร เช่น ลิเก หมอลำ หนังตะลุง มโนราห์ ลำตัด เป็นต้น

6. การเรียนรู้จากครอบครัว ครอบครัวจะเป็นแหล่งเรียนรู้ตั้งแต่เกิด สอนให้คนมีแบบแผนการดำรงชีวิต ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมของครอบครัวนั้นๆ นอกจากนี้ ในยุคโลกาภิวัตน์ปัจจุบัน ครอบครัวจะต้องสอนให้เด็กรู้จักเลือกรับข่าวสาร รู้จักคิดและตัดสินใจในสิ่งที่ถูกต้อง มีเจตคติที่ดีทั้งต่อตนเองและสังคม โดยการบอกเล่า สั่งสอน สานิตให้ดู สร้างบรรยากาศภายในครอบครัว ศึกษาดูงาน ท่องไปในโลกกว้าง ฯลฯ

อุดม เขยกิจวงศ์ (2543: 105) กำหนดรูปแบบการศึกษาตามอรรถาธิบายตามลักษณะการเรียนรู้ 2 รูปแบบ ดังนี้

1. การเรียนรู้ด้วยตนเอง โดยการค้นคว้าจากแหล่งความรู้ต่างๆ และภูมิปัญญาท้องถิ่น
2. การเรียนรู้จากกิจกรรมการเรียนการสอนที่มีการจัดโดยมีหลักสูตร รูปแบบ วัตถุประสงค์ แต่ผู้เรียนจะเกิดการเรียนรู้หรือไม่ขึ้นอยู่กับความสนใจและความต้องการของผู้เรียนเอง

กรมการศึกษานอกโรงเรียน (2544: 25-26) แบ่งการศึกษาตามอรรถาธิบายออกเป็น 4 ประเภท ดังนี้

1. การศึกษาตามอรรถาธิบายในวิถีชีวิต มีลักษณะเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และเป็นวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับครอบครัว สภาพแวดล้อม สังคม ชุมชน สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ฯลฯ

2. การศึกษาตามอรรถาธิบายเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต เป็นการจัดการศึกษาโดยองค์การ/สถาบัน เพื่อจุดประสงค์ทางการศึกษาทั้งโดยตรงและทางอ้อม ได้แก่ งานและโปรแกรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตในโรงเรียนหรือสถาบันการศึกษา แหล่งความรู้ในชุมชน เช่น ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนและภูมิปัญญาท้องถิ่น ศาสนสถานและแหล่งศิลปวัฒนธรรม เช่น วัด โบสถ์ สุเหร่า หอศิลป์ อุทยานประวัติศาสตร์ โบราณสถาน โบราณวัตถุ แหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต เช่น ห้องสมุด พิพิธภัณฑ์ต่างๆ ศูนย์วิทยาศาสตร์ อุทยานการศึกษา พิพิธภัณฑ์เด็ก ศูนย์ข้อมูลต่างๆ สื่อมวลชน สื่อโทรคมนาคม สื่อสารสนเทศ แหล่งนันทนาการ และสนามเด็กเล่น สนามหรือ

ศูนย์กีฬา สวนสาธารณะ สวนสมุนไพร อุทยานมัจฉา สวนผีเสื้อ แหล่งท่องเที่ยวต่าง ๆ หน่วยงานบริการของรัฐ เช่น สำนักงานเกษตรที่ตั้งในชุมชนและทั่วไป โรงพยาบาล ศูนย์การแพทย์และสาธารณสุข โรงพัก โรงรับจำนำ โรงเจ เรือนจำ ฯลฯ องค์การเอกชน ซึ่งจัดส่งเสริมและสนับสนุนการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านต่าง ๆ

3. การศึกษาตามอัธยาศัยตามธรรมชาติและสังคม เป็นกิจกรรมเสริมสร้างวัฒนธรรมประชาธิปไตยในรูปของเวทีชาวบ้าน การส่งเสริมการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น การพัฒนาเศรษฐกิจแบบพอเพียง และกิจกรรมสำรวจชุมชนเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต เป็นต้น กิจกรรมประเภทใช้สภาพสิ่งแวดล้อมเป็นสื่อเพื่อการเรียนรู้ร่วมกัน เช่น โครงการรักษำแม่น้ำคูคลอง

4. การศึกษาตามอัธยาศัยโดยอาศัยงานวัฒนธรรม ซึ่งเกิดจากการผสมผสานการเล่น การแสดงออกและการเลียนแบบท่าทาง ซึ่งสามารถถ่ายทอดผ่านงานศิลปะการแสดงได้ ตามแนวคิดเรื่องการเรียนรู้เล่น (Play + Learn = PLEARN) ของ ดร. ชัยอนันต์ สมุทวณิช และการศึกษาปนความบันเทิง (Edutainment) ซึ่งเป็นรูปแบบหนึ่งของการศึกษาตามอัธยาศัย

กล่าวโดยสรุป รูปแบบการจัดการศึกษาตามอัธยาศัยเป็นการจัดการศึกษาที่ใช้ผู้เรียนเป็นฐานสำคัญและเชื่อมโยงกับชุมชนและสังคม รูปแบบการจัดกิจกรรมมี 5 ลักษณะดังนี้

1. การจัดกิจกรรมการศึกษาตามอัธยาศัยโดยครอบครัว
2. การจัดกิจกรรมการศึกษาตามอัธยาศัยโดยสื่อมวลชน
3. การจัดกิจกรรมการศึกษาตามอัธยาศัยโดยหน่วยงานและองค์การ
4. การจัดกิจกรรมการศึกษาตามอัธยาศัยจากภูมิปัญญาท้องถิ่นและวัฒนธรรม
5. การจัดกิจกรรมการศึกษาตามอัธยาศัยโดยสื่อและเทคโนโลยี

การมีส่วนร่วมของผู้ปกครองในการจัดการศึกษา

แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนา ได้รับการยอมรับและใช้เป็นแนวปฏิบัติในงานพัฒนามาหลายทศวรรษแล้ว กระบวนการของการมีส่วนร่วมไม่ได้ขึ้นอยู่กับการริเริ่มหรือการวางแผนโดยรัฐอีกต่อไป แต่อยู่ที่ประชาชนในชุมชนที่ต้องเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาอย่างเป็นอิสระ แต่อย่างไรก็ตาม การพัฒนาจำเป็นต้องมีการรวมพลังระหว่างภาครัฐ เอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ และประชาชน เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาของท้องถิ่น (ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543, หน้า 136)

อย่างไรก็ตาม คำว่า “การมีส่วนร่วม” มีความหมายที่หลากหลายและแตกต่างกันไปตามความเข้าใจและประสบการณ์ของแต่ละบุคคล อย่างเช่น วิรัช นิภาวรรณ (2530, หน้า 61) ให้ความหมาย “การมีส่วนร่วม” ว่า “เป็นกระบวนการที่ส่งเสริม ชักนำ สนับสนุน และสร้างโอกาส

ให้ชาวบ้าน ทั้งในรูปของส่วนบุคคลและกลุ่มคนต่างๆ ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมใด กิจกรรมหนึ่งหรือหลายกิจกรรม โดยจะต้องเป็นไปด้วยความสมัครใจ มิใช่เข้ามาร่วมเพราะการหวัง รางวัลตอบแทน และที่สำคัญคือ การมีส่วนร่วมนั้นจะต้องสอดคล้องกับชีวิต ความจำเป็น ความ ต้องการและวัฒนธรรมของคนส่วนใหญ่ในชุมชนด้วย”

นพพร นิลณรงค์ (2535, หน้า 160) ได้สรุปการมีส่วนร่วมของชุมชนหรือผู้ปกครองไว้ 3 ลักษณะ ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมโดยตรง เป็นการมีส่วนร่วมของชุมชน/ของประชาชนในกิจกรรมที่ ประชาชนตระหนักในการเป็นสมาชิกและการเป็นเจ้าของร่วมกัน
2. การมีส่วนร่วมโดยอ้อม เป็นการมีส่วนร่วมโดยผ่านองค์กรอื่น ผู้นำ หรือตัวแทน
3. การมีส่วนร่วมโดยมีกลุ่มแกนกลางที่สนใจและดำเนินกิจกรรมของกลุ่ม เป็นการเข้าร่วมโดยผ่านกลุ่มแกนกลางและรอบนอก

วีรวัฒน์ ไชยคำมิ่ง (2543, หน้า 39) ได้ให้ความหมายการมีส่วนร่วมไว้ว่า คือ การที่ ประชาชน โดยปัจเจกชนและกลุ่มบุคคล ให้การสนับสนุน ช่วยเหลือ ร่วมมือ และตัดสินใจในการ กำหนดทิศทาง เป้าหมาย นโยบาย และแผนการจัดการเรียนการสอนของโรงเรียนอย่างเป็นทางการ ปรินิติ วลัยเสถียร และคณะ (2543, หน้า 138-139) สรุปความหมายการมีส่วนร่วม 2 ลักษณะ คือ

1. การมีส่วนร่วมในลักษณะที่เป็นกระบวนการของการพัฒนา โดยให้ประชาชนเข้ามามี ส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา ตั้งแต่เริ่มจนถึงสิ้นสุดโครงการ อันได้แก่ การร่วมกันค้นหาปัญหา การวางแผน การตัดสินใจ การระดมทรัพยากร การบริหารจัดการ การติดตามประเมินผล รวมทั้ง การรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการ โดยโครงการพัฒนาจะต้องมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิต และวัฒนธรรมของชุมชน

2. การมีส่วนร่วมในนัยทางการเมือง แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ (1) การส่งเสริมสิทธิ และพลังอำนาจของพลเมือง ชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการเพื่อรักษา ผลประโยชน์ของกลุ่ม และควบคุมการใช้และการกระจายทรัพยากรของชุมชน อันจะก่อให้เกิด กระบวนการและโครงสร้างที่ประชาชนในชนบทสามารถแสดงออกถึงความสามารถของตนและ ได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนา และ (2) การเปลี่ยนแปลงกลไกการพัฒนาโดยรัฐมาเป็นการ พัฒนาที่ประชาชนมีบทบาทหลัก โดยการกระจายอำนาจในการวางแผนจากส่วนกลางมาเป็นส่วน ภูมิภาค เป็นการคืนอำนาจในการพัฒนาให้แก่ประชาชน ให้มีส่วนร่วมในการกำหนดอนาคตของ ตนเอง ทั้งนี้ต้องคำนึงถึงการพัฒนาที่เท่าเทียมกันของชายและหญิง (Gender) ในการดำเนินงาน พัฒนาด้วย

นรินทรชัย พัฒนพงศา (2546, หน้า 4–15) ให้ความหมาย “การมีส่วนร่วม” ว่าเป็นการที่ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดที่ไม่เคยเข้าร่วมกิจกรรมใดๆ หรือเข้าร่วมตัดสินใจเล็กน้อย ได้เข้าร่วมมากขึ้น เป็นไปอย่างมีอิสรภาพ เสมอภาค และการเข้าร่วมนั้นต้องเริ่มตั้งแต่ขั้นแรกจนถึงขั้นสุดท้ายของโครงการ และมีหลักการพื้นฐานของการมีส่วนร่วม 8 ประการ ดังนี้

1. มนุษย์มีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าเทคโนโลยีที่นำมาใช้ ถ้ามนุษย์ไม่มาร่วมคิดร่วมรับรู้ หรือเข้าใจเพียงพอ ก็อาจไม่เกิดประโยชน์เท่าที่ควร หรืออาจใช้เพื่อทำลายมนุษย์ด้วยกันเองหรือสิ่งแวดล้อมได้
2. มนุษย์ต่างมีความคิดและมีศักดิ์ศรีเท่าเทียมกัน
3. ทุกคนไม่ได้เข้ามาตั้งแต่เกิด เหตุที่เขายากจนอยู่นั้นมิใช่มาจากกรรมเก่า
4. ชุมชนมักมีภูมิปัญญาที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต/ความเป็นอยู่ของตนในระดับหนึ่ง บางเรื่องที่ชุมชนยึดถือ ต้องค่อยๆ ปรับตัวผสมผสานกับวิทยาการภายนอก
5. ตนเองต่างกับชาวบ้านไม่น้อย และชาวบ้านก็แตกต่างกันอยู่บ้าง
6. มนุษย์มีความสามารถพัฒนาชีวิต ความเป็นอยู่ของตนได้ ถ้าได้รับโอกาสที่จะร่วมคิดร่วมเข้าใจ และร่วมจัดการเทคโนโลยีอย่างเหมาะสม
7. ใช้การมีส่วนร่วมหลากหลายรูปแบบ เช่น มีส่วนร่วมโดยตัวบุคคลและแต่ละบุคคล หรือประชาชนก่อตั้งองค์กรขึ้นมามีส่วนร่วม หรือให้มีตัวแทนมามีส่วนร่วมโดยอ้อม
8. เมื่อมีสภาพที่เหมาะสม การมีส่วนร่วมยังมีเพิ่มขึ้น กล่าวคือ ประชาชนในท้องถิ่นมีความรู้ดีกว่าเขาได้ควบคุมโชคชะตาของตนเอง มีอิสรภาพ ได้รับความเสมอภาค และได้รับความจริงใจให้มีส่วนร่วม

จินตนา สุจิตานนท์ (2549, หน้า 48-49) แบ่งประเภทการมีส่วนร่วมของประชาชนออกเป็น 2 ประเภท ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมที่แท้จริง (Genuine Participation) เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในโครงการตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งจบโครงการ เริ่มตั้งแต่ร่วมศึกษาปัญหาและความต้องการ ร่วมหาวิธีแก้ปัญหา ร่วมวางนโยบายและแผนงาน ร่วมตัดสินใจการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ และร่วมปฏิบัติตามแผนที่กำหนดไว้ และร่วมประเมินผลโครงการ
2. การมีส่วนร่วมที่ไม่แท้จริง (Nongenuine Participation) เป็นการมีส่วนร่วมเพียงในส่วนเฉพาะผู้เข้าร่วมในการปฏิบัติตามโครงการที่ได้มีการกำหนดไว้แล้ว เช่น การเข้าเป็นสมาชิก และการการร่วมเสียดสแรงงาน เป็นต้น

นอกจากนี้ จิตนา สุจันท์ ยังแบ่งระดับการมีส่วนร่วมออกเป็น 7 ระดับ ดังนี้

1. การถูกบังคับ เป็นการมีส่วนร่วมที่ประชาชนที่เข้าร่วมโครงการถูกบังคับโดยไม่มีทางเลือกเลย
2. การถูกหลอกล่อ เป็นการมีส่วนร่วมที่ประชาชนถูกล่อใจด้วยผลประโยชน์ อาจเป็นในรูปแบบของค่าจ้างแรงงาน แต่เบื้องหลังแล้วเป็นการหาเสียงของนักการเมืองที่ขึ้นโครงการมาต่อเท่านั้น
3. การถูกชักชวน เป็นการมีส่วนร่วมที่ประชาชนถูกชักชวนให้เข้าร่วมโครงการที่ถูกคิดและวางแผนจากทางราชการ แล้วถึงชักชวนให้ประชาชนร่วมมือ โดยประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อต่างๆ
4. การประชุมและสัมภาษณ์ เป็นการมีส่วนร่วมที่ผู้วางแผนโครงการสำรวจปัญหาความต้องการของประชาชน แต่การตัดสินใจว่าปัญหาคืออะไร จะวางแผนแก้ปัญหาอย่างไร และปฏิบัติอย่างไร ยังอยู่ที่การตัดสินใจของทางราชการ
5. การมีโอกาสนเสนอความคิดเห็น เป็นการมีส่วนร่วมที่ประชาชนเริ่มเข้าไปมีส่วนร่วมในการเสนอความเห็นที่เกี่ยวกับการวางแผนโครงการ และการดำเนินการตามโครงการ แต่การตัดสินใจยังเป็นของส่วนราชการ
6. การมีโอกาสนเสนอโครงการ เป็นการมีส่วนร่วมที่ประชาชนมีโอกาสนเสนอโครงการราชการกับประชาชนจะปรึกษาหารือกันอย่างใกล้ชิด ประชาชนมีโอกาสดัดสินใจว่าปัญหาของตนคืออะไร จะแก้ไขได้อย่างไร วิธีใดดีที่สุด จนกระทั่งมีสิทธิเสนอโครงการและเข้าร่วมปฏิบัติในโครงการ
7. การมีโอกาสดัดสินใจ เป็นการมีส่วนร่วมที่ประชาชนจะเป็นผู้ตัดสินใจทุกเรื่อง ตั้งแต่การวางแผน การปฏิบัติตามแผน และการประเมินโครงการ

การแบ่งระดับการมีส่วนร่วมมีหลักเกณฑ์การจัดแบ่งที่หลากหลาย โดย Cohen and Uphoff (อ้างใน ปรีชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543, หน้า 139-140) แบ่งการมีส่วนร่วมออกเป็น 4 แบบ คือ

1. การมีส่วนร่วมตัดสินใจ (Decision Making) ประกอบด้วยการริเริ่มตัดสินใจดำเนินการ
2. การมีส่วนร่วมปฏิบัติการ (Implementation) ประกอบด้วยการสนับสนุนทรัพยากรการบริหาร การประสานความร่วมมือ
3. การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ (Benefits) ประกอบด้วยผลประโยชน์ด้านวัสดุ สังคม และบุคคล
4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation)

นอกจากนี้ บัณฑิต อ่อนคำ (อ้างใน ทศพล กฤตยพิสิฐ, 2538, หน้า 13) แบ่งการมีส่วนร่วมตามขั้นตอนพัฒนาออกเป็น 5 ขั้นตอน ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมในขั้นริเริ่มการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาภายในชุมชน ตลอดจนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจกำหนดความต้องการของชุมชน และมีส่วนในการจัดลำดับความสำคัญของความต้องการด้วย
2. การมีส่วนร่วมในขั้นการวางแผนการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายและวัตถุประสงค์ของโครงการ กำหนดวิธีการ และแนวทางดำเนินงาน ตลอดจนกำหนดทรัพยากรและแหล่งทรัพยากรที่จะใช้
3. การมีส่วนร่วมในการดำเนินการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการสร้างประโยชน์ โดยการสนับสนุนทรัพยากร วัสดุอุปกรณ์ และแรงงาน หรือเข้าร่วมบริหารประสานงาน และดำเนินการขอความช่วยเหลือจากภายนอก
4. การมีส่วนร่วมในขั้นการรับผลประโยชน์จากการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการรับประโยชน์ที่พึงได้รับจากการพัฒนา หรือยอมรับผลประโยชน์อันเกิดจากการพัฒนาทั้งด้านวัตถุและจิตใจ
5. การมีส่วนร่วมในขั้นประเมินผลการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ประชาชนเข้าร่วมประเมินว่าการพัฒนาที่ได้กระทำไปนั้น สำเร็จตามวัตถุประสงค์เพียงใด การประเมินผลอาจเป็นการประเมินย่อย ประเมินผลก้าวหน้าเป็นระยะๆ หรือการประเมินผลรวม

อย่างไรก็ตาม ถ้าพิจารณาในแง่ของการจัดการศึกษาโดยผู้ปกครองมีส่วนร่วมแล้ว รุ่งแก้วแดง (2542, หน้า 9) กล่าวว่าลักษณะการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของผู้ปกครองและชุมชนมีความสำคัญมาก ครอบครัว ซึ่งเป็นหน่วยสังคมที่เล็กที่สุด เป็นจุดเริ่มต้นของศูนย์การเรียนรู้ ครอบครัวมีบทบาทและมีความสำคัญทุกด้าน โดยเฉพาะการให้การศึกษา ดังนั้น ครอบครัวและชุมชนจึงเป็นองค์กรที่มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน

สำนักงานปฏิรูปการศึกษา (2545, หน้า 77-86) สรุปการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาการศึกษาในทุกระดับและทุกประเภท และแบ่งออกเป็น 3 ด้าน คือ

1. การมีส่วนร่วมในทางวิชาการ โดยร่วมพัฒนาหลักสูตรของสถานศึกษา พัฒนากระบวนการเรียนรู้ ถ่ายทอดความรู้เพื่อพัฒนาชุมชน และสร้างวัฒนธรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิต ด้วยการยึดหลักผู้เรียนสำคัญที่สุด และผ่านการพัฒนาหลักสูตรและกระบวนการเรียนรู้ที่ทุกฝ่ายในสังคมและชุมชนมีส่วนร่วม

2. การมีส่วนร่วมทางการบริหาร โดยการเป็นคณะกรรมการสถานศึกษา ผู้ตรวจสอบคุณภาพการศึกษา/การประกันคุณภาพภายในสถานศึกษา ผู้สนับสนุนการศึกษาทางเลือก ผู้สร้างแรงจูงใจเพื่อการศึกษา รวมถึงให้ข้อมูล ให้คำแนะนำ และประสานงานกับหน่วยงานเพื่อหาทางช่วยเหลือ ด้วยการคำนึงถึงควมมีอิสระและคล่องตัวเป็นสำคัญ ผู้นำชุมชนและประชาชนในท้องถิ่นสามารถเข้าไปมีส่วนร่วม โดยทำหน้าที่เป็นกรรมการ ได้ทั้งระดับเขตพื้นที่การศึกษาและสถานศึกษา

3. การมีส่วนร่วมทางการเงินและการลงทุนเพื่อการศึกษา โดยการเป็นผู้ร่วมระดมทุนเพื่อการศึกษา และร่วมติดตามการใช้เงินกองทุนให้เกิดประโยชน์สูงสุด ผู้นำชุมชนสามารถเสนอและติดตามการใช้จ่ายเงินให้เกิดความโปร่งใส และมีส่วนร่วมรับภาระค่าใช้จ่ายทางการศึกษาตามความเหมาะสมและความจำเป็น

Gestwicki (อ้างใน เกษม ใจเถิง, 2546, หน้า 16) ได้เสนอแนะรูปแบบการมีส่วนร่วมของผู้ปกครองไว้ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมทางการศึกษา
 2. การมีส่วนร่วมในการกำหนดโครงสร้าง ตลอดจนการจัดระบบการเรียนการสอนสำหรับเด็ก
 3. การมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่จัดขึ้นและให้ความเห็นข้อเสนอแนะต่าง ๆ
- อย่างไรก็ตาม การมีส่วนร่วมของชุมชนกับโรงเรียนในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานสามารถสรุปได้ 4 ประเด็นดังนี้

1. หลักการมีส่วนร่วมที่เท่าเทียมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน โรงเรียนต้องรับฟังความคิดเห็น ความต้องการ และปัญหาชุมชน พร้อมทั้งให้ข้อมูลเกี่ยวกับศักยภาพด้านต่างๆ ของโรงเรียน ทำให้ชุมชนและโรงเรียนเกิดความเข้าใจร่วมกัน มีความรู้สึกเป็นหนึ่งเดียวกัน จนทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน

2. โรงเรียนควรเปิดประตูโรงเรียนออกสู่ชุมชน หาทางสร้างความร่วมมือกับชุมชนในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนและดำเนินชีวิตร่วมกัน ควรพัฒนาโรงเรียนให้มีลักษณะเป็นประชาคมอย่างแท้จริง และทำให้โรงเรียนเป็นศูนย์รวมของคนในชุมชน เพื่อการแก้ไขปัญหาสังคมและโรงเรียนไปพร้อมๆ กัน ครูควรทำงานแบบไม่มีเวลาตายตัว รู้และเข้าใจชุมชนเป็นอย่างดี และสามารถผนวกเรื่องราวของชุมชนไว้ในบทเรียนในชั้นเรียนได้ และถ้าครูเป็นคนในชุมชนด้วยก็จะเป็นการดียิ่ง

3. หลักสูตรที่ดี คือ หลักสูตรที่สามารถประสานสัมพันธ์โรงเรียนกับชุมชนได้ ดังนั้น โรงเรียนต้องเปิดโอกาสและกระตุ้นให้คนในชุมชนเข้ามามีบทบาทและมีภาระหน้าที่ในการบริหาร หลักสูตร รวมทั้งการวิเคราะห์เนื้อหาสาระของบทเรียนว่ามีความสอดคล้องกับความต้องการของ ชุมชนมากหรือน้อยเพียงใดด้วย

4. เมื่อโรงเรียนสามารถพัฒนาตนเองจนเป็นประชาคมของชุมชน ควรเปิดโอกาสให้ ชุมชนเข้ามามีบทบาทในการบริหาร โรงเรียนด้วย เช่น ร่วมกำกับดูแลการบริหารโรงเรียน ร่วม กำกับดูแลคุณภาพของครู และร่วมกำหนดคุณลักษณะที่ต้องการให้เกิดขึ้นกับเด็กในชุมชน (ขงยุทธ พนาสนธิ์, 2546, หน้า 24-26 และสมสมัย เพื่องาม, 2547, หน้า 56-58)

ทัศนาศวรงค์ (2547, หน้า 12) สรุปว่าการพัฒนาการศึกษาควรให้สอดคล้องกับ ความ ต้องการของคนส่วนใหญ่ในชุมชนและสังคม สถานศึกษาควรเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน และชุมชน เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา จะทำงานแยกอิสระจากกันไม่ได้ จำเป็นต้องพึ่งพาช่วยเหลือกันและกัน สถานศึกษาต้องมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน และชุมชนต้องมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา เช่นกัน นอกจากนี้ การให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมเป็นการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นและปราชญ์ชาวบ้าน เข้ามาในสถานศึกษา และการให้ชุมชนเป็นแหล่งเรียนรู้ของนักเรียน ทำให้นักเรียนเกิดความรู้ ความเข้าใจ ความรัก ความหวงแหน เห็นคุณค่าในท้องถิ่นและภูมิปัญญาท้องถิ่นของตนเองมากขึ้น อีกทั้งยังช่วยส่งเสริมให้ชุมชนเข้มแข็งขึ้นด้วย

กระทรวงศึกษาธิการ(2549, หน้า 6) ได้ให้ข้อสังเกตเกี่ยวกับความหมายของการมีส่วนร่วม ไว้ว่า การมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาเป็นกระบวนการที่เปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามี ส่วนร่วมในการจัดการศึกษาร่วมกับโรงเรียน เป็นกระบวนการเรียนรู้ซึ่งกันและกันของทุกฝ่าย นับตั้งแต่การแสดงความคิดเห็น การวางแผน การดำเนินการและการแก้ไขปัญหา ตลอดจนการควบคุม กำกับ ติดตามและประเมินผลเพื่อประโยชน์ในการพัฒนาการศึกษาให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ ที่ตั้งไว้

จากความหมายของการมีส่วนร่วมของผู้ปกครองในการจัดการศึกษาข้างต้นนั้น อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่าการมีส่วนร่วมของผู้ปกครองในการจัดการศึกษา หมายถึง กระบวนการที่ ส่งเสริม ชักนำ สนับสนุน และสร้างโอกาสให้ผู้ปกครองได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็น ให้การ สนับสนุน ช่วยเหลือ ร่วมมือ และตัดสินใจในการกำหนดทิศทาง เป้าหมาย นโยบาย แผนการ จัดการเรียนการสอนของโรงเรียน อีกทั้งติดตามและประเมินผลกระบวนการในการจัดการศึกษา ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ทั้งนี้ก็เพื่อประโยชน์ในการพัฒนาการศึกษาให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ ที่ตั้งไว้

บริบทของกรณีศึกษา

กรณีศึกษาที่ 1

ข้อมูลพื้นฐานของพี่ตั้น

พี่ตั้น เป็นชาย อายุ 43 ปี ในขณะคลอดเกิดความผิดปกติ คือขาดออกซิเจน ส่งผลให้เป็นโรคสมองพิการ และเกิดความยากลำบากในการสื่อสารและการเรียนรู้ พี่ตั้นมีรูปร่างท้วม ผิวสองสี สวมแว่นตา แต่งกายสะอาดเรียบร้อย พี่ตั้นได้รับการศึกษาพิเศษที่โรงเรียนกาวิละอนุกุลจนจบ การศึกษาพิเศษก็ได้อยู่ที่บ้านเป็นเวลาสิบกว่าปี หลังจากนั้นผู้ปกครองจึงได้เริ่มพาไปเรียนการ ระบายสีน้ำที่วิทยาลัยสารพัดช่าง แต่ก็ไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร ผู้ปกครองได้มีโอกาสพบกับ เพื่อนและได้รับคำแนะนำว่ามืองค์กรจากประเทศญี่ปุ่นมาเปิดศูนย์พัฒนากิจกรรมสร้างสรรค์เพื่อ ผู้พิการ ที่หมู่บ้านศิริวัฒนา จึงได้พาพี่ตั้นลงไปที่หอผ้าดู ผู้ปกครองสังเกตเห็นว่าลูกชอบ และมีความสุขเมื่อได้ไปศูนย์ซาโอริจึงคิดว่ากิจกรรมนี้เหมาะกับลูกที่สุด จากนั้นจึงได้สนับสนุนให้ลูก ร่วมกิจกรรมอย่างจริงจังจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

สิ่งแวดล้อมที่บ้านและกิจกรรมในชีวิตประจำวัน

บ้านของพี่ตั้นเป็นครอบครัวใหญ่ มีสมาชิกทั้งหมด 7 คน คือ คุณพ่อ คุณแม่ พี่ชาย 2 คน พี่สะใภ้ พี่ตั้นและหลานชาย บริเวณบ้านของพี่ตั้นค่อนข้างกว้าง มีความร่มรื่น มีสนามกว้างและมีสวนต้นไม้

กิจวัตรประจำวันของพี่ตั้น ในช่วงเช้าจะไปทอผ้าที่มูลนิธิฯ เมื่อกลับถึงบ้านคุณพ่อจะให้ พี่ตั้นออกกำลังกาย โดยการเตะฟุตบอล หลังจากนั้นจะไปอาบน้ำ ทานข้าว เมื่อทานข้าวเสร็จพี่ตั้น จะมาทอผ้าต่อ (ที่บ้านของพี่ตั้นมีเครื่องทอผ้า 1 เครื่อง) โดยที่ไม่มีใครบอกหรือบังคับ บางครั้งก็ดู ฟุตบอลไปด้วยทอผ้าไปด้วย ส่วนในวันหยุดพี่ตั้นมักจะไปที่สวนกับผู้ปกครอง ไปช่วยเก็บ ผลไม้ ช่วยเลี้ยงหลาน ลูกกีฬาฟุตบอล แต่หากไม่ได้ไปไหนก็จะทอผ้าอยู่ที่บ้าน

ทักษะพื้นฐานในชีวิตประจำวัน

จากการสัมภาษณ์ผู้ปกครอง ได้ข้อมูลว่า พี่ตั้นสามารถดูแลช่วยเหลือตนเองได้เป็นอย่างดี ในเรื่อง การดูแลความสะอาดร่างกายตนเอง การแต่งตัว ส่วนเรื่องการรับประทานอาหารผู้ปกครอง จะเป็นผู้จัดเตรียมให้เพราะหากให้พี่ตั้นจัดเองพี่ตั้นจะทานมากเกินไปไม่รู้จักอิ่ม ผู้ปกครองจึงกังวลว่าจะทำให้เกิดโรคต่าง ๆ ตามมา

ข้อมูลด้านทักษะสังคม

จากการสัมภาษณ์ผู้ปกครอง เจ้าหน้าที่ อาสาสมัคร เพื่อน ๆ และจากการสังเกตของผู้ศึกษา พบว่า พี่ตั้นสามารถอยู่ร่วมกับทุกคนได้เป็นอย่างดีทั้งที่บ้านและที่มูลนิธิฯ เป็นมิตรกับทุกคน เป็นคนอารมณ์ดี สังเกตจากเมื่อเปิดเพลงขณะทอผ้า พี่ตั้นจะยิ้มและโยกตัวไปตามจังหวะเพลง พี่ตั้นเป็น

คนซื่อๆ แต่จะยิ้มง่าย หัวเราะง่าย ใจดี มีน้ำใจ กับเพื่อน แต่พี่ต้นจะไม่ค่อยพูด เนื่องจากมีปัญหาด้านการสื่อสาร หากมีคนถามจึงมักจะตอบเป็นคำสั้น ๆ บางครั้งต้องพูดหลายครั้งคนฟังถึงจะเข้าใจ หรือไม่ก็จะแสดงออกด้วยท่าทางมากกว่าการพูด

กรณีศึกษาที่ 2

ข้อมูลพื้นฐานของพี่แอนนา

พี่แอนนา เป็นหญิง อายุ 31 ปี มีรูปร่างสูง ผิวขาว ผอมยาว แต่งกายสะอาดสะอ้าน อาศัยอยู่กับแม่บุญธรรมตั้งแต่แรกเกิด พี่แอนนาได้รับการศึกษาระดับชั้นอนุบาลถึงมัธยมศึกษาปีที่ 3 หลักสูตรปกติของโรงเรียนเอกชนแห่งหนึ่งในจังหวัดเชียงใหม่ ในช่วงประถมปลายทางโรงเรียนได้แจ้งให้ผู้ปกครองรับทราบถึงพฤติกรรมที่เป็นอุปสรรคต่อการเรียน เช่น เมื่อคุณครูถามมักจะร้องไห้ ก้มหน้าและไม่ตอบ ชอบแยกตัว เก็บตัวไม่เล่นกับเพื่อน ทำงานไม่ทัน ผู้ปกครองจึงได้พาไปพบแพทย์และได้รับการวินิจฉัยว่ามีความบกพร่องด้านสติปัญญาในระดับเรียนได้ หลังจากนั้นได้ศึกษาต่อจนจบมัธยมศึกษาปีที่ 6 และได้ไปเรียนเย็บผ้าที่จังหวัดพะเยาเป็นเวลา 2 ปี เมื่อกลับมาแล้วไม่ได้ทำอะไรอยู่กับบ้านเฉย ๆ ผู้ปกครองจึงได้พาไปเรียนวาดภาพที่วิทยาลัยสารพัดช่างเชียงใหม่ ได้รู้จักกับครอบครัวของพี่ต้น ผู้ปกครองของพี่ต้นจึงได้ชักชวนให้เข้าร่วมกิจกรรมทอผ้าแบบชาโอริที่ศูนย์พัฒนากิจกรรมสร้างสรรค์เพื่อผู้พิการ ซึ่งปัจจุบันคือมูลนิธิบ้านสมานใจ จังหวัดเชียงใหม่

สิ่งแวดล้อมที่บ้านและกิจกรรมในชีวิตประจำวัน

บ้านของพี่แอนนามีสมาชิกทั้งหมด 6 คน คือ คุณแม่บุญธรรม คุณลุง คุณป้า คุณน้า พี่แอนนาและน้องสาว มีบ้านญาติอีก 3 หลังอยู่ในรั้วเดียวกัน บริเวณบ้านค่อนข้างกว้าง

กิจวัตรประจำวันของพี่แอนนา ในช่วงเช้าจะไปที่มูลนิธิเมื่อกลับถึงบ้านจะช่วยทำความสะอาดบ้าน ช่วยคุณแม่ทำอาหาร หลังจากนั้นจึงไปอาบน้ำ และมาทานข้าวพร้อมกับครอบครัว เมื่อทานข้าวเสร็จแล้วจะกลับเข้าไปในห้องเพื่อจดบันทึกในสิ่งที่ทำในแต่ละวัน ส่วนในวันหยุดพี่แอนนาจะชอบวาดรูป ชอบแต่งนิทาน บางครั้งก็จะดูโทรทัศน์หรือฟังเพลงบ้าง

ทักษะพื้นฐานในชีวิตประจำวัน

จากการสัมภาษณ์ผู้ปกครองและตัวของพี่แอนนา ได้ข้อมูลว่า ปัจจุบันพี่แอนนาสามารถดูแลช่วยเหลือตนเองได้เป็นอย่างดีในเรื่อง การดูแลความสะอาดร่างกายตนเอง การแต่งตัว การรับประทานอาหาร และการรับผิดชอบหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย นอกจากนี้ยังสามารถช่วยทำงานบ้านได้เป็นอย่างดีทั้งที่บ้านและที่มูลนิธิ ทั้งการกวาดถูบ้าน การซักผ้ารีดผ้า การเตรียมอาหารการล้างจาน และยังสามารถสอนเพื่อน ๆ ได้อีกด้วย

ข้อมูลด้านทักษะสังคม

จากการสัมภาษณ์ผู้ปกครอง เจ้าหน้าที่ อาสาสมัคร เพื่อน ๆ และจากการสังเกตของผู้ศึกษาพบว่า พี่แอนนาสามารถอยู่ร่วมกับทุกคนได้เป็นอย่างดีทั้งที่บ้านและที่มูลนิธิฯ เป็นคนอารมณ์ดี ใจเย็น มีน้ำใจ เมื่อเพื่อน ๆ ต้องการความช่วยเหลือจะรีบเข้าไปช่วยทันที ร่าเริง พุดเก่ง ยิ้มเก่ง หัวเราะง่าย และกล้าแสดงออก เช่น เมื่อมีคนมาเยี่ยมมูลนิธิพี่แอนนาจะยิ้มต้อนรับและกล่าวทักทายและเชิญชวนให้มาทอผ้าและมาชมผลิตภัณฑ์เสมอ หรือบางครั้งในเวลาที่ทีมงานที่มูลนิธิพี่แอนนามักจะได้เป็นพิธีกรดำเนินรายการ เมื่ออยู่ที่บ้านก็ชอบที่จะอาสาช่วยงานคนที่บ้าน

กรณีศึกษาที่ 3

ข้อมูลพื้นฐานของน้องน้ำ

น้องน้ำ เป็นหญิง อายุ 20 ปี มีรูปร่างอวบ ค่อนข้างสูง ผิวขาว ผมสั้น สวมแว่นตา แต่งกายสะอาดเรียบร้อย น้องน้ำมีภูมิลำเนาอยู่ที่จังหวัดพะเยาและได้ย้ายมาอยู่กับพี่สาวและคุณน้ำที่จังหวัดเชียงใหม่ตั้งแต่ยังเด็ก แรกเกิดไม่พบความผิดปกติ แต่เมื่ออายุได้ 2 ขวบได้ป่วยเป็นโรคไขข้ออักเสบและชักเป็นเวลานาน ส่งผลให้เกิดโรคสมองพิการ ร่างกายซิกซายแข็งแรงและมีปัญหาพัฒนาการด้านการเรียนรู้ หลังจากอาการดีขึ้น จากการสัมภาษณ์ผู้ปกครองเกี่ยวกับการศึกษาได้ข้อมูลว่า น้องน้ำได้รับการศึกษาระดับชั้นอนุบาลที่โรงเรียนเอกชนในหลักสูตรปกติจนกระทั่งถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 ประสบปัญหาความยากลำบากในการเรียนรู้ ไม่สามารถเขียนหนังสือได้เนื่องจากอาการเกร็งของร่างกาย และปัญหาที่เพื่อนไม่เข้าใจ ผู้ปกครองจึงได้พาน้องย้ายไปโรงเรียนเอกชนหลักสูตรปกติแห่งใหม่แต่ก็ไม่สามารถเรียนได้ จึงได้ย้ายไปอยู่โรงเรียนกวีละอนุกุลแต่ด้วยปัญหาสุขภาพ จึงทำให้ไม่ได้ไปเรียนอย่างสม่ำเสมอ และน้องร้องไห้ไม่อยากไปโรงเรียนทุกวัน ผู้ปกครองจึงตัดสินใจให้น้องออกจากโรงเรียนและให้อยู่ที่บ้าน หลังจากนั้น 2 ปี คุณน้ำได้ข่าวเรื่องศูนย์พัฒนากิจกรรมสร้างสรรค์เพื่อผู้พิการที่มาสอนการทอผ้าแบบซาโอริ จึงได้พาน้องไปลองทอผ้าดู และเห็นว่าน้องชอบ จึงได้ให้ร่วมกิจกรรมนี้จนถึงปัจจุบัน

สิ่งแวดล้อมที่บ้านและกิจกรรมในชีวิตประจำวัน

ครอบครัวของน้องน้ำมีสมาชิกทั้งหมด 6 คน คือ คุณพ่อ คุณแม่ พี่สาว 1 คน น้องน้ำ น้องสาว 1 คนและน้องชายอีก 1 คน เดิมครอบครัวอยู่ที่จังหวัดพะเยา น้องน้ำจำเป็นย้ายมาอยู่ที่เชียงใหม่พร้อมกับพี่สาวหลังจากที่มีอาการป่วย เนื่องจากแพทย์ที่รักษาประจำอยู่ที่เชียงใหม่และต้องกายภาพบำบัดอย่างสม่ำเสมอ ขณะที่อยู่ที่เชียงใหม่ได้อาศัยในความดูแลของคุณป้า และญาติ พี่น้อง ส่วนคุณพ่อคุณแม่จะมาเยี่ยมได้ในวันหยุดเท่านั้นเนื่องจากรับราชการ บ้านที่จังหวัดเชียงใหม่ของน้องน้ำอยู่ด้วยกันเป็นครอบครัวใหญ่ เป็นบ้านปูนสองชั้น บริเวณกว้างขวาง และมีบ้านญาติอีก 2 ครอบครัวอยู่ในรั้วเดียวกัน

กิจกรรมประจำวันของน้องน้ำ ในช่วงเช้าจะไปทอผ้าที่มูลนิธิฯ เมื่อกลับถึงบ้านจะชอบดูโทรทัศน์ ร้องเพลงคาราโอเกะ อาบน้ำ และทานข้าว โดยไม่ต้องรับผิดชอบช่วยงานบ้านอะไร จะมีคนคอยทำให้ทุกอย่าง เนื่องจากที่บ้านจะรู้สึกสงสารที่น้องป่วยและไม่มีโอกาสเหมือนพี่น้องคนอื่น ๆ และหากน้องถูกขัดใจและรู้สึกเครียดน้องอาจจะเกิดอาการชักได้ ดังนั้นทุกคนจะค่อนข้างตามใจ

ทักษะพื้นฐานในชีวิตประจำวัน

จากการสัมภาษณ์ผู้ปกครองของน้องน้ำ ได้ข้อมูลว่า น้องน้ำสามารถดูแลช่วยเหลือตนเองได้เป็นในบางเรื่อง ยกตัวอย่างเช่น การดูแลความสะอาดร่างกายตนเอง เมื่อแปรงฟัน หรืออาบน้ำเสร็จแล้ว คุณป้าจะต้องมาตรวจดูความสะอาดอีกครั้งหนึ่ง การแต่งตัวน้องสามารถแต่งเองได้แต่ยังไม่คล่องในเรื่องการติดกระดุม การใส่ตะขอ เนื่องจากอาการเกร็งของร่างกายชักช้าทำให้การทำกิจกรรมต่าง ๆ ทำได้ไม่ค่อยดีนัก ส่วนการรับประทานอาหารน้องสามารถทำได้เองไม่ต้องมีคนป้อน การรับผิดชอบหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายหรือแม้แต่การรับประทานอาหารนั้นก็ยังคงต้องมีคนบอกและเตรียมให้ทุกครั้ง

ข้อมูลด้านทักษะสังคม

จากการสัมภาษณ์ผู้ปกครอง เจ้าหน้าที่ อาสาสมัคร เพื่อน ๆ และจากการสังเกตของผู้ศึกษาพบว่า น้องน้ำเป็นคนอารมณ์ดี ร่าเริง พูดเก่งและสามารถเข้ากับทุกคนได้ แต่หากถูกขัดใจมักจะโกรธนาน และโมโหร้าย ผู้ปกครองได้ให้ข้อมูลว่า อารมณ์โมโหร้ายที่เกิดขึ้นมาจากผลข้างเคียงที่เกิดจากยาชัก แต่ก็เกิดขึ้นไม่บ่อยนัก

บริบทของมูลนิธิบ้านสมานใจ จังหวัดเชียงใหม่

มูลนิธิบ้านสมานใจ จังหวัดเชียงใหม่ ตั้งอยู่ที่ เลขที่ 2 ถนนหน้าวัดเกต อำเภอมือง จังหวัดเชียงใหม่ เริ่มก่อตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2548 โดยการรวมกลุ่มผู้ปกครองของเด็กที่มีความต้องการจำเป็นพิเศษ เป็นการสานงานต่อจากองค์กร ซาโอริ อิโรปะ องค์การร่วมระหว่างประเทศของญี่ปุ่น ได้มาจัดตั้ง“ศูนย์พัฒนากิจกรรมสร้างสรรค์เพื่อคนพิการ”และเผยแพร่การทอผ้าด้วยมือแบบซาโอริไว้ในปี พ.ศ. 2545 โดยได้มีการจัดการศึกษาตามอัธยาศัยให้กับผู้ที่มีความต้องการจำเป็นพิเศษที่จบการศึกษาภาคบังคับแล้ว หรือผู้ที่สนใจ มีกิจกรรมการเรียนรู้หลักคือ การทอผ้าแบบซาโอริ ซึ่งกลุ่มผู้ปกครองได้ร่วมมือกันในการดำเนินงานทั้งทางด้านการบริหารและการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ ปัจจุบันมีเจ้าหน้าที่ 3 คน สมาชิกทั้งหมด 13 คน เป็นผู้ที่มีความบกพร่องทางด้านสติปัญญา 8 คน บกพร่องทางร่างกายหรือสุขภาพ 3 คน บกพร่องทางพฤติกรรมและอารมณ์ 1 คน และออทิสติก 1 คน

การทอผ้าแบบซาโอริ

ต้นกำเนิดการทอผ้าแบบซาโอริ

“ซาโอริ” (SAORI) เป็นการทอผ้าด้วยมือร่วมสมัยที่ก่อตั้งขึ้นเมื่อประมาณ 35 ปีมาแล้ว โดยผู้หญิงชาวญี่ปุ่นชื่อมิซาโอะ โจ ซึ่งเห็นว่า “มนุษย์ไม่ใช่เครื่องจักรกล ผลงานของมนุษย์ไม่จำเป็นต้องเลียนแบบผลิตผลของเครื่องจักร มนุษย์สามารถถักทอตามหัวใจปรารถนาโดยไม่ต้องมีรูปแบบหรือถูกกำหนดด้วยความถูกต้อง ตรงกันข้ามรูปแบบที่เป็นอิสระกลับเป็นเสน่ห์ที่ดึงดูดใจ การทอผ้าแบบซาโอริมีลักษณะเช่นเดียวกับการเป็นมนุษย์ อาจจะไม่มีระเบียบหรือผิดแผกแตกต่าง ดังคำพังเพยที่กล่าวไว้ว่า ‘ความผิดพลาดหรือความล้มเหลวเป็นพื้นฐานของความสำเร็จ’ แต่เราชาวซาโอริกล่าวว่า ‘ไม่มีข้อตำหนิใดๆ ในความผิดพลาด’

ซาโอริ เป็นคำภาษาญี่ปุ่น “ซา” ของคำว่า ซาโอริ มีความหมายเช่นเดียวกับพยางค์แรก of คำว่า “ไซ” ซึ่งพบในคำศัพท์ของลัทธิเซน หมายถึง “ทุกสิ่งทุกอย่างที่มีเอกลักษณ์ในตัวของมันเอง” และคำว่า “โอริ” หมายถึง การทอผ้า ในประเทศญี่ปุ่นนิยมฝึกให้กับคนพิการ โดยมีที่และวิธีการทอที่ออกแบบมาอย่างเหมาะสมกับผู้พิการ ลักษณะที่สำคัญที่สุดของการทอผ้าแบบนี้ ก็คือ ผู้ทอจะแสดงออกอย่างสร้างสรรค์ ด้วยความรู้สึกที่เป็นอิสระ ผ้าแต่ละผืนจึงมีเอกลักษณ์ที่ต่างกันไป

ผู้เรียนมีอิสระทางความคิด สามารถใช้จินตนาการและแสดงออกในผืนผ้าที่ทอ นับเป็นวิธีค้นหาตัวตนที่แท้จริงและแสดงความคิดสร้างสรรค์ของแต่ละคน โดยมีเป้าหมายสูงสุด คือ การพัฒนาบุคลิกภาพ ซึ่งเป็นทั้งการบำบัดและการฝึกอาชีพ กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ การทอผ้าแบบซาโอริ เป็นการค้นพบตัวเองผ่านการทอผ้าอย่างอิสระ ปราศจากกฎเกณฑ์และข้อจำกัดต่าง ๆ ซึ่งการทอผ้าแบบซาโอรินี้ มีความเชื่อว่าศักยภาพในการแสดงออกและความคิดสร้างสรรค์มีอยู่ภายในตัวบุคคลแต่ละคน และเราจำเป็นต้องดึงเอาความคิดสร้างสรรค์นั้นออกมาเพื่อนำมาสู่ความสำเร็จในอนาคต

หลักและวิธีการทอผ้าแบบซาโอริ

ผู้เรียนการทอผ้าแบบซาโอริควรปฏิบัติ 3 ขั้นตอนต่อไปนี้เพื่อสร้างความเชี่ยวชาญด้านทักษะการทอผ้า คือ

1. เคยชินกับการใช้เครื่องทอผ้า
2. พยายามใช้เทคนิคที่หลากหลาย
3. พัฒนาความคิดสร้างสรรค์ส่วนตัวนอกเหนือจากการลอกเลียนแบบ

ผู้เรียนควรปฏิบัติตาม 3 ขั้นตอนให้ครบและพัฒนารูปแบบสีสัน รูปแบบ รูปทรง และการผสมผสานด้วย โดยอยู่บนความคิดสร้างสรรค์ของตนเองทั้งหมด การปฏิบัติดังกล่าวช่วยให้สามารถทอผ้าที่ไม่มีใครเหมือน ที่ดูไม่ซ้ำกัน และทำให้การทอผ้าด้วยมือเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต รวมทั้งควรให้ความสนใจกับสิ่งที่อยู่รอบตัว เพราะกล่าวได้ว่าทุกๆ แห่งเป็นบ่อเกิดของความคิดสร้างสรรค์ใหม่ๆ ผลงานแต่ละชิ้นช่วยสร้างการพัฒนาส่วนบุคคล สร้างความพอใจและแรงสนับสนุน และยังเตรียมคุณให้พร้อมกับการสร้างผลงานชิ้นใหม่ เพียงยังคงทอผ้าด้วยมืออย่างกระตือรือร้น และสนุกกับมันอย่างต่อเนื่อง

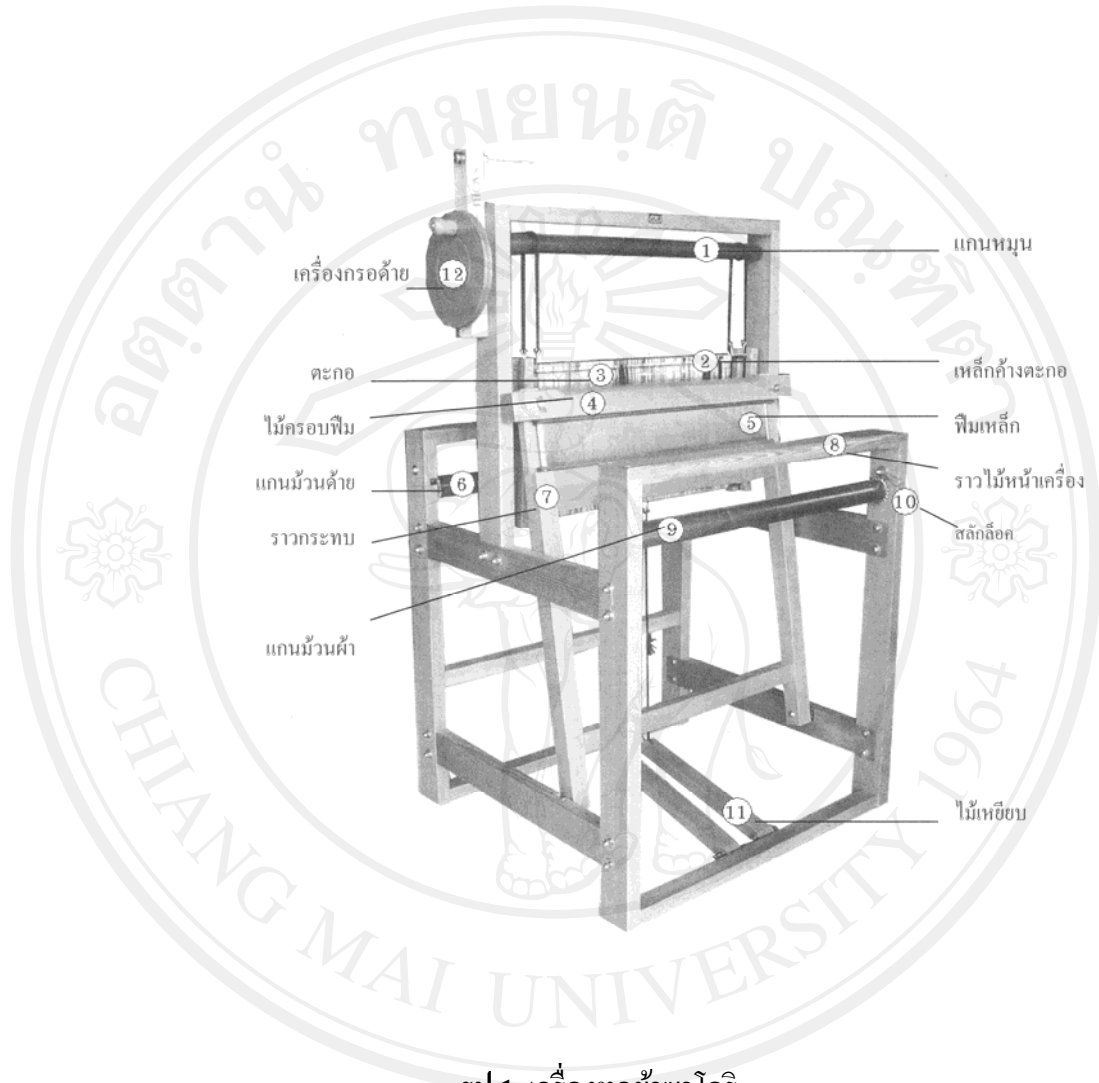
อย่างไรก็ตาม เนื่องจากการครอบงำด้วยการทอผ้าโดยเครื่องจักร มนุษย์มักเคยชินกับผ้าทอที่เป็นผลิตภัณฑ์ด้านอุตสาหกรรม ซึ่งประณีตและมีรูปแบบเดียวกัน แต่ผ้าทอมีกำเนิดมาจากการทอผ้าด้วยมือ การทอผ้าเป็นการสร้างสรรค์ความงดงาม ตามด้วยความรู้สึกลึกซึ้งด้านสุนทรียภาพ ผลิตภัณฑ์เพื่อมวลชน (Mass Production) ไม่คำนึงถึงเอกลักษณ์เฉพาะบุคคลและผ้าทอจากเครื่องจักรก็มีลักษณะดังกล่าว ดังนั้น มนุษย์ควรเริ่มมองหาอุดมคติของการทอผ้าด้วยมือ โดยปฏิเสธแนวคิดของผ้าทอที่มีรูปแบบเดียวกัน การขาดเอกลักษณ์ของผ้าทอจากเครื่องจักรที่มีรูปแบบเดียวกัน และการเริ่มต้นจากรอยลุย จะพบหนทางที่รวดเร็วที่สุดสู่เป้าหมายของการสร้างสรรค์ผลงานที่ดึงดูดใจ

เครื่องทอผ้าชาโอริ

เครื่องทอผ้าชาโอริ ประกอบด้วยชิ้นส่วนหลักๆ 12 ชิ้นด้วยกัน คือ (ดูรูป 1 ประกอบ)

1. แกนหมุน ใช้สำหรับคล้องเชือกแขวนตะกอล
2. เหล็กค้ำตะกอล ใช้สำหรับแขวนชีลวดตะกอล
3. ตะกอล ทำหน้าที่แบ่งเส้นด้ายออกเป็นหมวดหมู่ตามที่ต้องการ เมื่อยกตะกอลขึ้นก็จะดึงเส้นด้ายขึ้น เปิดเป็นช่อง สามารถพุ่งกระสวยเข้าไปทำให้ด้ายพุ่ง (ด้านขวาง) สานขัดกับด้ายยืน
4. ไม้ครอบฟืม ใช้สำหรับครอบลงบนฟืมเพื่อยึดให้ฟืมติดอยู่กับราวกระทบ
5. ฟืมเหล็ก ใช้สำหรับสอดเส้นด้ายยืนเพื่อจัดเส้นด้ายให้อยู่ห่างกัน
6. แกนม้วนด้าย ทำหน้าที่ม้วนเก็บด้ายยืน
7. ราวกระทบ จะติดอยู่กับฟืม ทำหน้าที่กระทบให้เส้นด้ายพุ่ง (ด้านขวาง) แนบชิดสานกับเส้นด้ายยืน เพื่อให้ลายเนื้อผ้าติดกัน
8. ราวไม้หน้าเครื่อง ทำหน้าที่ช่วยชิงผ้าให้ตึง ทอได้ง่ายขึ้น
9. แกนม้วนผ้า ทำหน้าที่ม้วนเก็บผ้าทอ
10. สลักล็อก ทำหน้าที่ล็อกแกนม้วนผ้า และดึงผ้าให้ตึง
11. ไม้เหยียบ ใช้สำหรับเหยียบเพื่อสลับตะกอลขึ้นลง

12. เครื่องกรอด้วย สำหรับกรอด้วยเพื่อใช้เป็นด้านเส้นพุ่ง (ด้วยขวาง)

รูป 1 เครื่องทอผ้าชาโอรี

อุปกรณ์การทอผ้าชาโอรี

อุปกรณ์การทอผ้าชาโอรี ประกอบด้วยชิ้นส่วนหลัก 10 ชิ้น ดังนี้ (ดูรูป 2 ประกอบ)

1. ตัวใส่ด้าย เป็นอุปกรณ์สำหรับแยกด้ายเพื่อใส่ด้ายขึ้นลงในฟืม
2. ที่ตั้งหลอดด้ายขึ้น ใช้สำหรับตั้งหลอดด้ายขึ้นในระหว่างการจึงด้ายขึ้นบนเฟรม เพื่อป้องกันไม่ให้หลอดด้ายล้ม
3. กระสวย สำหรับใส่เส้นด้าย (ด้วยขวาง) ที่ใช้ในการทอผ้า

4. กระสวยเรือ สำหรับบรรจุเส้นด้ายพุ่ง (ด้ายขวาง) ที่ใช้ในการทอผ้า ส่วนหัวและส่วนท้ายของกระสวยจะเรียวนนคล้ายเรือ โดยตรงกลางเป็นช่องสำหรับใส่ด้ายที่กรอไว้เป็นเส้นด้ายพุ่ง (ด้ายขวาง) ในขณะที่ทอกระสวยจะพุ่งสลับซ้ายขวาไปมา เพื่อสอดเส้นด้ายพุ่ง (ด้ายขวาง) ให้ขัดกับด้ายเส้นยืนสลับกัน การกระทบฟืม เพื่อให้เส้นด้ายเรียงเข้าด้วยกันแน่นและเป็นระเบียบ

5. หลอดกรอด้ายพุ่งหรือด้ายขวาง (แบบมีขอบ) คือ หลอดพลาสติกที่ใช้พันเส้นด้ายพุ่ง (ด้ายขวาง) โดยจะมีขอบด้านข้างทั้ง 2 ข้าง เพื่อป้องกันไม่ให้เส้นด้ายพุ่ง (ด้ายขวาง) หลุดออกจากด้านข้างของหลอด

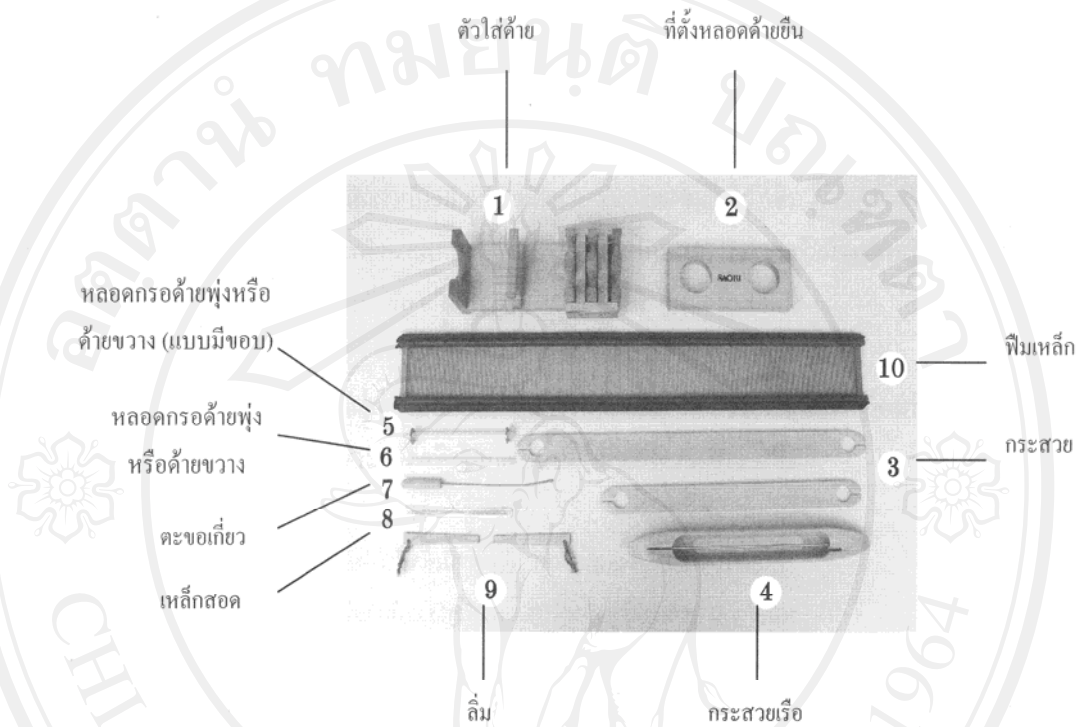
6. หลอดกรอด้ายพุ่งหรือด้ายขวาง คือ หลอดพลาสติกที่ใช้พันเส้นด้ายพุ่ง (ด้ายขวาง)

7. ตะขอเกี่ยว เป็นเครื่องมือที่ใช้เกี่ยวเส้นด้ายยืนเข้าซี่ลวดตะกอล โดยส่วนปลายมีลักษณะเป็นตะขอเกี่ยว

8. เหล็กสอด เป็นเครื่องมือที่ใช้สอดเส้นด้ายยืนผ่านเข้าฟันฟืม (ช่องฟืม) มีลักษณะบางๆ และแบน ส่วนปลายทำเป็นตะขอสำหรับเกี่ยวเส้นด้าย

9. ลิ่ม ใช้สำหรับสอดในหลอดม้วนกระดาษที่นำไปใส่ในแกนม้วนด้าย เพื่อยึดให้หลอดม้วนกระดาษติดกับแกนม้วนด้ายแน่น

10. ฟืมเหล็ก เป็นเครื่องมือสำหรับการทอผ้า มีฟันเป็นซี่ๆ คล้ายหวี ใช้สำหรับสอดด้ายยืน เพื่อจัดเส้นด้ายให้อยู่ห่างกัน และใช้กระทบเส้นด้ายพุ่ง (ด้ายขวาง) ที่สานขัดกับด้ายยืนให้อัดแน่นเป็นเนื้อผ้า

รูป 2 อุปกรณ์การทอผ้าชาโอริ

เส้นด้าย

เส้นด้าย คือ แหล่งกำเนิดแรงบันดาลใจ ดังเช่นจิตรกรได้แรงบันดาลใจจากทัศนียภาพที่สวยงาม ซึ่งคงรูปแบบชีวิตและสิ่งต่างๆ ในทิวทัศน์ สำหรับผู้ทอผ้าแบบชาโอริ เส้นด้ายเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดแรงบันดาลใจ และแรงบันดาลใจนี้สร้างคุณประโยชน์ให้กับคุณค่าของผลงานได้ดีที่สุด ดังนั้น ประการแรกควรจะต้องเลือกเส้นด้ายและตัดสินใจว่าต้องการทำออกมาเป็นอะไร เมื่อมีรูปแบบที่ชัดเจนของสิ่งที่ต้องการทำ ไม่ว่าจะเป็นผ้าคลุมไหล่หรือเสื้อสเวตเตอร์ที่อยู่ใใจ และเริ่มลงมือทอ

แต่หากวางแผนไว้ก่อนแล้วค่อยเลือกเส้นด้าย ก็จะมีความสุขกับการทอผ่าน้อยลง มนุษย์มักจะพบสิ่งที่ดีกว่าขณะอยู่กับการซื้อของอย่างสนุกสนานมากกว่าการซื้อหาสิ่งที่จำเป็น

นอกจากนี้ยังไม่มีเงื่อนไขเกี่ยวกับความหนาของเส้นด้าย ผู้ทอสามารถเลือกเส้นด้ายที่มีความหนาเท่าไรก็ได้ให้ยาวเท่าที่จะทำเป็นด้ายยืนสอดผ่านซี่ลวดตะกอลและฟืม และสามารถทอเส้นด้ายที่หนาหลายๆ โดยใช้กี่ตากว้าง หรือฟืมแบบสองหรือสามช่อง เส้นด้ายดังกล่าวสามารถใช้ขึ้นด้ายยืนเช่นกัน และเช่นเดียวกัน ผู้ทอสามารถเลือกเส้นด้ายที่ใช้ทอลายขวางหรือด้ายพุ่ง (ด้ายขวาง) ได้จากบรรดาเส้นด้ายหลากหลายโดยไม่มีข้อจำกัด การผสมผสานของเส้นด้ายที่หนาและบางให้ผลลัพธ์ที่น่าสนใจ หากเส้นด้ายที่ใช้บางเกินไปให้ร้อยเส้นด้ายนั้นเข้ากับเส้นด้ายที่มีลักษณะเดียวกันหรือร้อยผสมเข้ากับเส้นด้ายที่มีสีสันแตกต่างกัน ผ้าทอที่ได้จะดูบางเบาและอ่อนโยน

การผสมด้ายยืนและด้ายพุ่ง (ด้ายขวาง) เป็นเรื่องยาก แต่ก็สนุกกับการคาดเดาผลที่ได้จากการทอไขว้ไปมาของด้ายยืนและด้ายพุ่ง (ด้ายขวาง) ที่มีลักษณะเฉพาะของสีสันและเนื้อด้าย ขณะที่การถักไหมพรมใช้เส้นด้ายเดี่ยวและการข้อมสัเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงบางส่วนของสีสันของเส้นด้ายเดี่ยว แต่การทอผ่านามาซึ่งกระบวนการที่คล้ายกับการชักเย่อระหว่างด้ายยืนและด้ายพุ่ง (ด้ายขวาง) ดังนั้นจึงซับซ้อนกว่า การกระทบเส้นด้ายกับคานด้วยความแรงที่แตกต่างกันส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของสีสัน ด้วยเหตุนี้จึงขอแนะนำผู้ทอว่าไม่ควรใช้ด้ายยืนและด้ายพุ่ง (ด้ายขวาง) ที่มีสีสันและเนื้อด้ายแบบเดียวกัน

ความสำคัญของการทอแบบซาโอริ อยู่ที่กระบวนการเรียนรู้วิธีการผสมผสานของเส้นด้าย รวมถึงความหนาที่แตกต่างกัน สีสัน และเนื้อด้ายผ่านประสบการณ์ของผู้ทอ

เนื้อผ้าสีขาวโดยทั่วไปสามารถเข้ากับผ้าสีใดก็ได้ แต่หลักการนี้ไม่สามารถปรับใช้กับด้ายยืน เส้นด้ายสีขาวแทบจะไม่เหมาะที่จะนำมาเป็นด้ายยืน ในขณะที่เส้นด้ายสีดำทำให้เกิดการตัดกันของสีสัน ส่วนสีขาวนั้นสร้างความประทับใจที่โดดเด่นเกินไปและไม่เข้ากับสีส่วนใหญ่ ยกเว้นสีสว่าง ดังนั้น ผ้าทอด้วยด้ายยืนสีขาวมักจะโดดเด่นมากไปและขาดคุณสมบัติที่ละเอียดอ่อนแต่อย่างไรก็ตาม หากตั้งใจใช้ด้ายยืนสีขาวควรใช้เพื่อให้ได้ผลที่น่าสนใจ

ประเภทของเส้นด้าย

เส้นด้ายอาจทำจากขนสัตว์ ไหม ฝ้าย ป่าน เส้นใยที่นำกลับมาใช้ใหม่ และเส้นใยสังเคราะห์ และสามารถแบ่งเป็นประเภทต่างๆ ดังนี้

1. ด้ายเดี่ยว ด้ายเดี่ยวเหมาะสมที่จะใช้เป็นด้ายพุ่ง (ด้ายขวาง) และถ้าด้ายมีความแข็งแรงก็สามารถใช้เป็นด้ายยืนได้เช่นกัน

2. **ด้ายสองเกลียว** ด้ายสองเกลียวทำจากด้ายเดี่ยวสองเส้นพันเกลียวและเหมาะสมที่จะใช้เป็นด้ายยืนจากด้ายสองเกลียวอย่างหนาเมื่อใช้เป็นด้ายพุ่ง (ด้ายขวาง) สามารถผลิตผ้าที่แข็งแรงกระด้าง และมีด้ายสามและสี่เกลียวเช่นกัน

3. **ด้ายพันหลายชั้น** ด้ายพันหลายชั้นเป็นด้ายที่คุณทำขึ้นเองได้ โดยเส้นด้ายสองเส้นหรือมากกว่านั้นเข้าด้วยกัน ด้ายจะให้ความรู้สึกอ่อนโยนและเหมาะสมที่จะใช้เป็นด้ายพุ่ง (ด้ายขวาง) หากใช้เป็นด้ายยืนก็ควรมีความกล้าที่จะใช้มันเพราะเป็นด้ายที่ใช้ยาก ผู้ทอผ้าจะพบความน่าสนใจจากการรวบรวมเศษด้ายและพันเข้าด้วยกัน

4. **ด้ายแฟนซี** ด้ายแฟนซีรวมถึง ด้ายหยาบ ด้ายที่เป็นห่วง ด้ายที่มีปมและด้ายที่ทำจากขนแพะแองโกรา ด้ายที่ดึงดูดใจเหล่านี้ควรทอหลวมๆ และหยาบๆ หากเราจะเน้นที่คุณลักษณะของด้ายให้ดีที่สุด

วิธีการทอผ้าซาโอริ

วิธีการทอผ้าซาโอริ สามารถสรุปออกเป็นขั้นตอนต่างๆ ดังนี้

1. เลือกความยาวและความกว้างของผ้า และความหนาของผ้า เพราะความยาวและความกว้างเป็นสิ่งสำคัญสำหรับเป้าหมายที่ผู้ทอผ้าจะนำผ้าไปทำเป็นชิ้นงานต่างๆ เช่น เสื้อกั๊ก ผ้าพันคอ ผ้าคลุมไหล่ ฯลฯ เมื่อผู้ทอผ้าเลือกความกว้างได้แล้ว ผู้ทอผ้าก็สามารถกำหนดจำนวนของเส้นด้ายได้ ส่วนความหนาของผ้าจะขึ้นอยู่กับฟืมที่ใช้

2. การใส่ด้ายยืนในเฟรมจึง การจึงด้ายคือการกำหนดจำนวนของเส้นด้ายยืนตามจำนวนและขนาดของผ้าที่ผู้ทอผ้าต้องการ เมื่อจึงด้ายเรียบร้อยแล้วผู้ทอผ้าต้องนำด้ายยืนออกจากเฟรม แต่ต้องมั่นใจว่ามีด้ายตรงที่ไขว้กันอย่างดีแล้ว

3. การใส่ด้ายลงในฟืม ก่อนเริ่มใส่ฟืมต้องกระะยะให้อยู่ตรงกลาง ซึ่งถ้าหากใส่ด้ายในฟืมด้านใดด้านหนึ่งมากเกินไปจะทำให้ยากต่อการทอและทำให้ผ้าไม่ดี นอกจากนี้ยังสามารถใช้ตัวใส่ด้ายลงในฟืมแทนการใช้มือ ซึ่งจะช่วยให้สะดวกมากขึ้น

4. การสอดด้ายเข้าตะกอ หลังจากที่ได้ฟืมเสร็จแล้วให้นำฟืมกลับมาใส่ที่เครื่องทอผ้า (ซึ่งในเครื่องทอผ้าซาโอรินั้น จะประกอบไปด้วยตะกอ 2 ดับ ในแต่ละดับจะมีซี่ลวดตะกอ 200 เส้น ดังนั้นเครื่องทอผ้าจึงมีจำนวนซี่ลวดตะกอทั้งหมด 400 เส้น) ให้กะประมาณซี่ลวดตะกอที่จะใช้ไว้ตรงกลาง และเว้นซี่ลวดตะกอที่ไม่ต้องการใช้ไว้ทั้งสองข้างในจำนวนเท่า ๆ กัน เกี่ยวด้ายผ่านช่องกลางซี่ลวด โดยสลับซี่ลวดตะกอจากดับที่ 1 และ 2 หลังจากเกี่ยวด้ายแล้วรวบด้ายไว้เพื่อป้องกันด้ายหลุดจากตะกอ

5. การม้วนด้ายขึ้น ผูกด้ายติดกับเครื่องทอผ้า เมื่อจะม้วนด้ายขึ้น ควรสอดกระดาดบางที่มีความกว้างมากกว่าความกว้างของด้ายขึ้นลงไประหว่างด้ายกับแกนม้วน จากนั้นจึงดันคันโยกมาติดกับราวไม้หน้าเครื่องทอ หมุนแกนม้วนด้ายขึ้น แล้วพยายามดึงให้แน่นและตึง เพราะจะทำให้ด้ายยาวเท่ากัน เรียงเส้นได้สวยงาม ม้วนด้ายไปเรื่อยๆ จนด้ายเหลือประมาณ 40 เซนติเมตร ให้ผูกด้ายด้านหน้าเครื่องทอ และเริ่มทอผ้าได้

6. การวางเท้าทั้งสองข้างบนไม้เหยียบ ใช้เท้าข้างใดข้างหนึ่งเหยียบไม้ลง จากนั้นสอดกระสวยไว้บนด้ายขึ้น ใช้เท้าอีกข้างหนึ่งสลับเหยียบลงแล้วจึงใช้กระสวยเรือสอดด้ายพุ่ง (ด้ายขวาง) ผ่านช่องด้ายขึ้น จากนั้นสลับเท้าเหยียบไม้อีกข้างหนึ่งลง สอดด้ายพุ่ง (ด้ายขวาง) กลับผ่านช่องได้ขึ้น สลับเท้าเหยียบไม้เหยียบแล้วจับคันโยกดึงเข้าหาตัว ทำเช่นนี้ไปเรื่อย ๆ จนกระสวยเรือไม่สามารถสอดด้ายพุ่ง (ด้ายขวาง) ผ่านช่องด้ายขึ้นได้ ก็ให้หมุนผ้าโดยเปิดสลักล็อกแกนม้วนด้ายขึ้นซึ่งอยู่หลังเครื่องทอผ้า ยกสลักขึ้นหมุนแกนม้วนผ้าเพื่อม้วนผ้าที่ทอแล้วเก็บ จนขอบผ้าเลื่อนมาอยู่ใกล้ราวไม้หน้าเครื่องทอ ปิดสลักล็อกแกนม้วนด้ายขึ้นลง จากนั้นหมุนแกนม้วนผ้าเพื่อดึงด้ายให้ตึงแล้วเริ่มทอต่อไป

7. การกรอด้วย (ด้ายขวาง) ให้จับหลอดด้ายด้วยมือขวา ใช้นิ้วโป้งกดปลายด้ายให้ติดกับหลอด จากนั้นใช้มือซ้ายจับเส้นด้ายพันกับหลอดทาบบริเวณปลายเชือก 5 – 6 รอบแล้วจึงใส่หลอดลงในแกนเครื่องกรอด้วย โดยให้เส้นด้ายหันเข้าหาตนเอง ใช้มือขวาหมุนเครื่องกรอด้วย พร้อมกับใช้มือซ้ายจับด้ายเอียงไปทางซ้ายจนเหลือระยะห่างระหว่างขอบเส้นด้ายกับขอบหลอด 1 เซนติเมตร จึงจับด้ายเอียงกลับมาทางขวาเพื่อให้เส้นด้ายไขว้กันและเหลือระยะห่างจากขอบหลอด 1 เซนติเมตรเช่นเดิม

8. การจบวิธีการทอผ้า เมื่อทอผ้าเสร็จแล้วต้องผูกชายผ้าเพื่อป้องกันการหลุดลุ่ยของเส้นด้าย ถ้าชายผ้าขรุขระมากก็ต้องเล็มออก โดยทั่วไป ผ้าที่ทอหลวมๆ จะหดได้ง่ายกว่าผ้าที่ทอแน่นๆ ในกรณีของผ้าขนสัตว์ ผืนผ้าที่ทออัดแน่นากเท่าไร เนื้อผ้าก็พันกันยุ่งเหยิงมากเท่านั้น สำหรับผ้าที่ใช้ตกแต่งภายใน ต้องเก็บชายผ้าและทำให้ผ้าแข็งเป็นรูปร่างอย่างประณีต ผ้าไหมควรซักด้วยมือเบาๆ แล้วค่อยทำให้แห้ง

การทำผ้าให้แน่น

เมื่อทอผ้าเสร็จต้องผูกหรือเย็บชายผ้าเพื่อป้องกันชายผ้าหลุดลุ่ย ถ้าชายผ้าขรุขระมากก็ต้องเล็มออก อย่างไรก็ตาม การทำผ้าให้แน่นมีขั้นตอนดังนี้

1. การซักผ้า เติมน้ำลงในเครื่องซักผ้าและน้ำยาซักแห้งเท่านั้นหรือผงซักฟอกพิเศษ

สำหรับผ้าขนสัตว์ (เพื่อไม่ให้ผืนผ้าสีจางลง) ใส่ผ้าที่จะซักซึ่งทำให้เปียกทั้งผืนลงในเครื่องซักผ้า ตั้งเวลา 3-7 นาที การหดตัวจะแตกต่างกันไปตามเนื้อผ้าที่ทอแต่ละส่วนของผืนผ้า ดังนั้น จึงควร

หยุดเครื่องซักผ้าเป็นช่วงๆ ช่วงสั้นๆ เพื่อดูว่าผืนผ้าที่ทอนั้นมีการอัดแน่นหรือไม่ ถ้าหากผ้าพันกันยุ่งเหยิง ต้องทำให้ผ้านั้นหลวมขึ้น

2. การซักน้ำ ซักด้วยน้ำสะอาด 2-3 นาทีและปั่นแห้งเบาๆ

3. การอัดเนื้อผ้า นำผ้าชิ้นนั้นออกจากเครื่องซักผ้าทันทีหลังจากปั่นให้แห้ง ผ้าที่มีส่วนผสมของผ้าขนสัตว์ จะมีการยืดตัวและหดตัวได้ง่าย ทั้งนี้ขึ้นกับอุณหภูมิและความชื้น ควรระมัดระวังขณะรีดผ้า เพราะเมื่อเอาผืนผ้ามาซักให้แห้งจะคงรูปทรงเช่นนั้นตลอดไป

4. การตากผ้าให้แห้ง เมื่อผืนผ้าแห้งได้ที่ ให้แขวนผ้าผืนนั้นไว้ในที่ร่ม

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยเกี่ยวกับการจัดการศึกษาให้กับเด็กพิการ

บุญสม นาวานุเคราะห์ (2545, หน้า 19) ได้ศึกษาแนวทางการจัดการศึกษานอกโรงเรียน โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน เพื่อพัฒนาศักยภาพการเรียนรู้ของคนพิการในการฟื้นฟูตนเอง พบว่าการเรียนรู้ของคนพิการจำแนกได้เป็น 3 ลักษณะ คือ 1) การเรียนเป็นรายบุคคลโดยครูอาสา เดินทางเข้าไปสอนที่บ้านสัปดาห์ละ 1 วัน วันละ 3 ชั่วโมง, 2) การเรียนร่วม โดยคนพิการจะมาเรียนร่วมกับนักศึกษาปกติตามหลักสูตรของกรมการศึกษานอกโรงเรียนตามสถานที่ที่กำหนด, และ 3) การเรียนเฉพาะกลุ่มของคนพิการ โดยคนพิการลักษณะเดียวกันจะรวมกลุ่มกันและจัดการศึกษาภายในกลุ่มมีการใช้หลักสูตรและกิจกรรมการเรียนการสอนเป็นไปตามที่กรมการศึกษานอกโรงเรียนกำหนดเหมือนคนปกติ แต่มีการปรับให้สอดคล้องและเหมาะสมกับสภาพความพิการ

นอกจากนี้ การให้ความร่วมมือของชุมชนในการจัดการศึกษานอกโรงเรียนและการฟื้นฟูสมรรถภาพคนพิการ พบว่า ชุมชนที่กรณีศึกษาอาศัยอยู่ มีเจตคติที่ดีต่อคนพิการในชุมชน ให้โอกาสและให้ความร่วมมือสนับสนุนการจัดการศึกษานอกโรงเรียน และฟื้นฟูสมรรถภาพคนพิการในด้านต่างๆ เช่น การประชาสัมพันธ์การดำเนินงาน การให้โอกาสคนพิการมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางสังคมมากขึ้น

นงลักษณ์ วิรัชชัย (2547, หน้า 19) ได้นำเสนอรูปแบบการจัดการศึกษาพิเศษโดยครอบครัวและชุมชนมีส่วนร่วม ในรายงานวิจัยเรื่อง รูปแบบการจัดการเรียนร่วมแบบรวมพลัง : การพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษาสำหรับเด็กพิการโดยครอบครัวและชุมชนมีส่วนร่วม โดยสาระสำคัญของรูปแบบการจัดการเรียนร่วมแบบรวมพลัง ในส่วนของปรัชญาและหลักการ คือ เด็กพิการทุกคนเรียนรู้ได้ มีสิทธิที่จะเรียน ควรต้องได้รับการฟื้นฟูเร็วที่สุด ควรได้รับการจัดการเรียนรู้ที่เหมาะสมเฉพาะตัว และควรมีการรวมพลังจากผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย โดยมีนโยบาย การระดม

กำลังและทรัพยากรที่มีอยู่ในสังคมมาใช้ประโยชน์ในการจัดการศึกษาสำหรับเด็กพิการ เพื่อให้เด็กพิการได้รับสิทธิในการศึกษาทุกด้านเท่าเทียมกับเด็กตามรูปแบบการเรียนรู้แบบรวมพลัง

เด็กปกติและเด็กพิการทุกคนเข้าใจและมีทัศนคติที่ดีต่อกัน ครอบครัวและชุมชนมีส่วนร่วมและมีความเข้าใจเด็กพิการมากขึ้น โดยจะใช้โครงสร้างและหน้าที่ขององค์กรเดิม รวมทั้งบุคลากรเดิมที่ปฏิบัติหน้าที่ในองค์กร แต่ควรมีบุคคลหรือหน่วยงานเป็นแกนกลางทำหน้าที่ประสาน และวิธีการคือ ต้องจัดให้เด็กพิการได้เรียนในสภาพปกติมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ต้องให้การศึกษาและฟื้นฟูทุกด้าน ทั้งด้านการแพทย์ การศึกษา อาชีพ สังคม และจิตใจ รวมทั้งให้ความรู้แก่ผู้เกี่ยวข้องกับเด็กพิการ ส่วนการประเมินผลการปฏิบัติงานนั้น ใช้การประเมินตนเองโดยทีมงานเพื่อวิเคราะห์หาจุดเด่น จุดด้อยที่จะนำมาปรับปรุงการปฏิบัติงานให้ดีขึ้น

ฉัตรพร นกสกุล (2545) ศึกษาเรื่องการใช้หลักสูตรของครูผู้สอนเด็กที่มีความบกพร่องทางสติปัญญาเรียนร่วมในโรงเรียน สังกัดสำนักงานการประถมศึกษา กรุงเทพมหานคร เพื่อเปรียบเทียบการใช้หลักสูตรของครูผู้สอนเด็กที่มีความบกพร่องทางสติปัญญาเรียนร่วมในโรงเรียน สังกัดสำนักงานการประถมศึกษา กรุงเทพมหานคร

ผลการศึกษา พบว่าครูผู้สอนเด็กที่มีความบกพร่องทางสติปัญญาเรียนร่วมในโรงเรียนส่วนใหญ่มีประสบการณ์การสอนเด็กที่มีความบกพร่องทางสติปัญญาเรียนร่วมระหว่าง 1-5 ปี เคยสอนเด็กปกติก่อนที่จะมาสอนเด็กที่มีความบกพร่องทางสติปัญญาเรียนร่วมมากกว่า 10 ปี ครูส่วนใหญ่เคยผ่านการอบรมด้านการศึกษาพิเศษ

นอกจากนี้ ครูผู้สอนเห็นด้วยกับการเตรียมนักศึกษาครูให้เป็นผู้ที่มีความอดทน มีเมตตา มีอารมณ์ดี ยิ้มแย้มแจ่มใส และมีความรู้ด้านจิตวิทยาพัฒนาการเด็กพิเศษ และครูประจำการต้องได้รับความรู้เพิ่มเติมในด้านการศึกษาพิเศษและภาวะปัญญาอ่อน สำหรับสถานศึกษาควรมีการเตรียมผู้บริหาร ครูทุกคน ผู้ปกครอง และผู้ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่าย ให้มีความรู้ความเข้าใจ เจตคติ และการมีส่วนร่วมในการพัฒนาเด็ก

ส่วนการเรียนการสอนเน้นเนื้อหาที่จำเป็นต้องใช้ในชีวิตประจำวัน มีการปรับหลักสูตรให้มีความเหมาะสมกับเด็ก และมีการจัดทำแผนการจัดการศึกษาเฉพาะบุคคล (IEP) ครูผู้สอนจัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่มีการเคลื่อนไหวและการใช้เทคนิคการสอนอย่างหลากหลาย ปัญหาที่พบ คือ ไม่มีครูพี่เลี้ยงช่วยสอน ขาดครูที่มีความรู้ด้านการศึกษาพิเศษ และไม่มีการวางแผนการสอนร่วมกับครูการศึกษาพิเศษ

อรอินทร์ คลองมิ่ง (2551) ศึกษาการพัฒนารูปแบบการมีส่วนร่วมของผู้ปกครองในการจัดบริหารช่วยเหลือระยะแรกเริ่มสำหรับเด็กที่มีความบกพร่องทางร่างกายหรือสุขภาพ ของศูนย์การศึกษาพิเศษ เขตการศึกษา 11 จังหวัดนครราชสีมา

ผลการศึกษาพบว่า การมีส่วนร่วมที่มีฐานมาจากบ้านมี 2 แบบ คือ การอบรมเลี้ยงดูใน ฐานะพ่อแม่และการจัดการเรียนรู้ที่บ้าน และการมีส่วนร่วมที่มีฐานมาจากศูนย์การศึกษาพิเศษมี 2 แบบ คือ การติดต่อสื่อสารและการอาสาสมัคร ส่วนบทบาทการมีส่วนร่วมของผู้ปกครองสามารถ เข้าร่วมในขั้นตอนต่างๆ ของการจัดบริการช่วยเหลือ ตั้งแต่ระยะแรกเริ่ม ดังนี้

1. การรวบรวมข้อมูลพื้นฐานของเด็ก
2. การประเมินความสามารถพื้นฐานของเด็ก
3. การจัดทำแผนการให้บริการ
4. การนำแผนการให้บริการไปสู่การปฏิบัติ
5. การทบทวนแผนการให้บริการ
6. การประสานส่งต่อเด็ก

รูปแบบการมีส่วนร่วมของผู้ปกครองในการจัดบริการช่วยเหลือระยะแรกเริ่มสำหรับเด็กที่มีความบกพร่องทางร่างกายหรือสุขภาพ ของศูนย์การศึกษาพิเศษ เขตการศึกษา 11 มี 5 องค์ประกอบ คือ 1) หลักการและแนวคิด, 2) วัตถุประสงค์, 3) โครงสร้าง, 4) บทบาทของผู้ปกครอง และ 5) ปัจจัยด้านบวก จากการวิเคราะห์ข้อมูล พบว่าผู้ปกครองมีความพึงพอใจต่อ รูปแบบการมีส่วนร่วมฯ โดยหลักการและแนวคิดในการกำหนดรูปแบบมีระดับปฏิบัติการในระดับ มากที่สุด รองลง ได้แก่ วัตถุประสงค์ของรูปแบบการมีส่วนร่วม และบทบาทการมีส่วนร่วมของ ผู้ปกครอง ตามลำดับ

สมใจ พิมพ้า (2553) ศึกษาการพัฒนาศักยภาพครูในการจัดการเรียนร่วมของเด็กพิเศษ ในโรงเรียนบ้านท่าบ่อ (บ่อศรีรัตนอำนวย) สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษานครพนม เขต 2 โดยมี กลุ่มเป้าหมาย คือ ผู้บริหาร ครู และนักเรียน

ผลการศึกษาครั้งนี้พบว่า ปัญหาในการจัดการเรียนร่วมของเด็กพิเศษในโรงเรียนท่าบ่อ คือ ครูขาดความรู้ความเข้าใจในการจัดการเรียนร่วมของเด็กพิเศษในโรงเรียน ดังนั้นครูจึงควรเข้ารับการอบรมเพื่อพัฒนาตนเองให้มีความรู้ความสามารถและมีทักษะในการจัดการเรียนร่วมของเด็ก พิเศษในโรงเรียน เพื่อนำไปพัฒนากระบวนการเรียนการสอนของเด็กพิเศษที่เรียนร่วมกับเด็กปกติ ในโรงเรียนให้มีคุณภาพและอยู่กับสังคมอย่างมีความสุขต่อไป

นอกจากนี้ การพัฒนาศักยภาพครู ประกอบด้วย การวิเคราะห์เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการ ดำเนินงาน การสัมภาษณ์ผู้บริหาร โรงเรียน/ครู การจัดอบรมเชิงปฏิบัติการพัฒนาศักยภาพครูในการ จัดการเรียนร่วมของเด็กพิเศษ การศึกษาดูงานโรงเรียนตัวอย่าง และการประชุมคณะครูเพื่อวางแผน พัฒนาศักยภาพครูในการจัดการเรียนร่วมของเด็กพิเศษในโรงเรียน โดยคณะครูพึงพอใจในการใช้

แบบคัดกรองเด็กพิเศษ การวัดและประเมินผลสำหรับเด็กพิเศษ การใช้สื่อการเรียนการสอน
การจัดทำแผนการจัดการศึกษาเฉพาะบุคคล และการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน

ชำนาญ บัวทวน (2553) ศึกษาทุนมนุษย์ในการพัฒนาคนของการศึกษาพิเศษ ตาม
พระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เพื่อต้องการค้นหากระบวนการพัฒนา
สู่ความเป็นทุนมนุษย์และการนำทุนมนุษย์มาเป็นแนวในการพัฒนาคนของการศึกษาพิเศษ

การศึกษาค้นคว้าพบว่าการพัฒนาสู่การเป็นทุนมนุษย์ในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ
สยามบรมราชกุมารี คือ การเปลี่ยนแปลงตนเองและผ่านกระบวนการกล่อมเกลாதวงรอบครัว
การศึกษาเพื่อพัฒนาสู่การเป็นทุนมนุษย์ ประกอบด้วยความรู้ ทัศนคติ การฝึกอบรม และ
สภาพแวดล้อมภายในประเทศและการเสด็จประพาส ทั้งในและต่างประเทศ

การนำทุนมนุษย์มาเป็นแนวในการพัฒนาคนของการศึกษาพิเศษนั้น ทำผ่านโครงการ
พัฒนา ซึ่งประกอบด้วย บุคลากร หลักสูตร และระบบการเรียนการสอน มาเป็นพลังขับเคลื่อน
โรงเรียนการศึกษาพิเศษตามโครงการพระราชดำริต่างๆ นอกจากนี้ ยังมีการปรับปรุงและพัฒนา
หลักสูตรและระบบการสอนให้เหมาะสมกับสภาพของเด็กพิเศษหรือเด็กพิการ ทำให้เด็กพิเศษมี
ความพึงพอใจและพัฒนาตนเองได้อย่างสมดุลเหมาะสม คนพิเศษหรือคนพิการมีโอกาสศึกษาใน
ระดับสูงขึ้นและสร้างอาชีพเพื่อดำรงชีวิตอย่างมีความสุขร่วมกับชุมชนและสังคมไทย

ผู้วิจัยให้ข้อเสนอแนะว่าการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้เป็นทุนมนุษย์ควรเน้นอิทธิบาท 4
และพรหมวิหาร 4 เป็นหลักธรรมธรรมที่ให้ผู้ปฏิบัติงานสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างประเสริฐ
งาม และควรนำไปใช้ในการฝึกอบรมการพัฒนาทักษะต่างๆ เพื่อให้คนที่มาเรียนการศึกษาพิเศษ
สามารถพัฒนาตนเองเป็นทรัพยากรมนุษย์และทุนมนุษย์ที่สำคัญของชาติ

งานวิจัยเกี่ยวกับการศึกษาตามอัธยาศัยและการมีส่วนร่วม

ฉลอง พลโยธา (2544, หน้า 141-142) ศึกษากระบวนการเรียนรู้ตามอัธยาศัยเพื่อความ
เข้มแข็งของชุมชน พบว่าปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการการเรียนรู้ตามอัธยาศัยขององค์กรชุมชน
ที่ประสบความสำเร็จในการออมทรัพย์หรือการระดมทุน ได้แก่ 1) ความรู้และประสบการณ์การ
เรียนรู้ในชีวิต 2) ภาวะผู้นำที่เข้มแข็งมีคุณธรรม เสียสละ มีแรงจูงใจ มุ่งประโยชน์ส่วนรวม
3) โอกาสเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อการยกระดับความรู้/ความคิด 4) การจัดการที่มี
ประสิทธิภาพ 5) ทุนทางสังคม ได้แก่ วัฒนธรรม ประเพณี ศาสนา ทรัพยากรบุคคล ทรัพยากร
ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมที่สนับสนุนให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ ฯลฯ

พระมหาคำปุ่น ระวาดรอน (2545 อ้างมาจาก การศึกษาตามอัธยาศัยขององค์กรและ
สถาบันในเขตตรวจราชการที่ 4, 2545, หน้า 37) ศึกษาลักษณะการจัดกิจกรรมการศึกษานอก
โรงเรียนของวัดในจังหวัดราชบุรี พบว่าลักษณะของการจัดกิจกรรมในด้านการศึกษาให้ความรู้

พื้นฐานนั้น วัดจะมีบทบาทเป็นผู้ริเริ่มและจัดดำเนินการเอง โดยเน้นกิจกรรมด้านการส่งเสริมเพิ่มพูนความรู้และทักษะด้านอาชีพ ส่วนด้านการให้บริการข่าวสารข้อมูลนั้น วัดมีบทบาทเป็นผู้ริเริ่มและจัดดำเนินการกิจกรรมเองน้อยมาก นอกจากนี้ วัดยังมีบทบาทเป็นผู้ให้การสนับสนุนหน่วยงานอื่นในการจัดกิจกรรมด้วย

ปัญหาอุปสรรคในการดำเนินงานคือ ขาดงบประมาณสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง วัสดุอุปกรณ์ไม่ทันสมัย ขาดการประสานงาน การประชาสัมพันธ์ และการประเมินติดตามผล พระสงฆ์ไม่ค่อยมีความรู้เกี่ยวกับงานที่ทำและชาวบ้านให้ความร่วมมือน้อย ส่วนสภาพการดำเนินงานในการจัดกิจกรรมการศึกษานอกโรงเรียนของวัด ผลงานโดดเด่นส่วนใหญ่จะเป็นกิจกรรมหรือโครงการที่มุ่งตอบสนองและสอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของคนในชุมชน รูปแบบการจัดกิจกรรมจะเน้นให้สถานศึกษาและคนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมด้วย โดยมีหน่วยงานภาครัฐ เอกชน และองค์กรต่าง ๆ ให้การสนับสนุนการจัดกิจกรรมโดยมุ่งที่จะพัฒนาวัดให้เป็นแหล่งเรียนรู้ในชุมชน

พัชรา พิมพ์ศิริ (2546) ศึกษาเรื่องตัวแบบการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นการศึกษานอกโรงเรียนกลุ่มชนแดน เพื่อศึกษาปัญหาการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นการศึกษานอกโรงเรียนว่ามีอะไรบ้าง และต้องการออกแบบตัวแบบการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นการศึกษานอกโรงเรียนที่มีประสิทธิภาพ และสอดคล้องกับความจำเป็นของท้องถิ่น

ผลการวิจัยพบว่า ผู้บริหารและครูผู้สอนการศึกษานอกโรงเรียนกลุ่มชนแดน มีความเห็นดังนี้

1. การพัฒนาหลักสูตรไม่สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น ผู้เรียนไม่ได้นำไปใช้จริงในการดำเนินชีวิต และมีเนื้อหาไม่ครบถ้วนตามจุดประสงค์ กลุ่มตัวอย่างเห็นว่าเป็นปัญหาที่ไม่ใช่ปัญหาสำคัญในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นการศึกษานอกโรงเรียน

2. ตัวแบบของการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นการศึกษานอกโรงเรียน มีองค์ประกอบ 3 ส่วน ได้แก่ ขั้นตอนการดำเนินงาน ผู้รับผิดชอบ และระยะเวลาในแต่ละขั้นตอน รายละเอียดดังนี้คือ

2.1 ขั้นตอนจัดตั้งคณะกรรมการในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น ประกอบด้วย ผู้บริหารสถานศึกษา ครู หรือผู้สอน และผู้เรียน ใช้ระยะเวลา 2 สัปดาห์

2.2 ขั้นศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานความต้องการ ประกอบด้วย ผู้บริหารสถานศึกษา วิทยากรท้องถิ่น ครูหรือผู้สอน นักวิชาการ และผู้เรียน ใช้ระยะเวลา 2 เดือน

2.3 ขั้นพัฒนาและจัดทำหลักสูตร ประกอบด้วย ผู้บริหารสถานศึกษาศึกษานิเทศก์ นักวิชาการ ครูหรือผู้สอน และผู้เรียน ใช้ระยะเวลา 5 เดือน

2.4 ขั้นนำหลักสูตรไปใช้ ประกอบด้วยผู้บริหารสถานศึกษา ศึกษานิเทศก์ ครูหรือผู้สอน ผู้เรียน ผู้นำท้องถิ่น วิทยากรท้องถิ่น และนักวิชาการ ใช้ระยะเวลา 3 เดือน

2.5 ขั้นประเมินผลหลักสูตร ประกอบด้วย ผู้บริหารสถานศึกษา ครูหรือผู้สอน นักวิชาการ ผู้นำท้องถิ่น และภูมิปัญญาท้องถิ่น ใช้ระยะเวลา 2 สัปดาห์

ฉัฐวุฒิ หลวงธำ (2549) ศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาของโรงเรียนบ้านโป่งแดง อำเภอทุ่งห้วยช้าง จังหวัดลำพูน พบว่าชุมชนมีส่วนร่วมด้านการนำเสนอความต้องการของชุมชนในการจัดการศึกษา มีการนำเสนอภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการศึกษา รวมถึงนำเสนอปัญหาของชุมชนในการจัดการศึกษา และรับรู้ปัญหาของโรงเรียนในการจัดการศึกษา แต่ชุมชนไม่มีส่วนร่วมกำหนดแผนพัฒนาการจัดการศึกษาระยะ 5 ปีของโรงเรียน และไม่ได้ร่วมจัดลำดับความสำคัญของปัญหา เพื่อนำมาวางแผนการจัดการศึกษา แม้ว่าชุมชนจะมีส่วนร่วมในการเสียสละเวลาให้กับโรงเรียน แต่ไม่มีส่วนร่วมในการประสานงานกับองค์กรอื่นเพื่อให้สนับสนุนการเรียนการสอนหรือจัดหาวัสดุอุปกรณ์

ชุมชนไม่รับรู้ปัญหา/ความเคลื่อนไหวของโรงเรียนหรือปัญหาของนักเรียน ไม่มีการประสานงานระหว่างชุมชนกับโรงเรียน ต่างคนต่างความคิด ขาดการประสานงานระหว่างผู้นำชุมชนกับครูและหน่วยงานอื่น อย่างไรก็ตาม ชุมชนมีส่วนร่วมในการสละแรงกายในการพัฒนาโรงเรียน แต่ไม่มีส่วนร่วมในการพิจารณาคุณสมบัติของนักการศึกษา โรงที่เข้ามาทำงานในโรงเรียน นอกจากนี้ ชุมชนยังเป็นตัวแทนของโรงเรียนในการขอรับการสนับสนุนด้านงบประมาณเพื่อการจัดการศึกษาของโรงเรียนจากองค์กรบริหารส่วนท้องถิ่น

สำนักผู้ตรวจราชการ ประจำเขตตรวจราชการที่ 4 สำนักปลัดกระทรวงศึกษาธิการ (2549) รายงานการจัดการศึกษาตามอัยยาศัยขององค์กรและสถาบันในเขตตรวจราชการที่ 4 โดยแบ่งองค์กร/สถาบันที่จัดการศึกษาตามอัยยาศัยออกเป็น 5 องค์กร คือ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรบริการของเอกชน สถาบันศาสนา สถาบันการศึกษา และสถาบันสื่อมวลชน แต่ละองค์กรเน้นกิจกรรมแตกต่างกัน และมีปัญหาที่เฉพาะของตนเอง (ดูตาราง 1)

นอกจากนี้ แหล่งเรียนรู้ที่องค์กรและสถาบันในเขตตรวจราชการ 4 ใช้เป็นช่องทางในการจัดกิจกรรมให้เกิดการเรียนรู้ตามอัยยาศัยมี 10 แหล่งด้วยกัน คือ 1) หนังสือพิมพ์ 2) แหล่งวัฒนธรรม ประเพณี 3) วารสาร จุลสาร แผ่นพับ โปสเตอร์ 4) หอสมุด ห้องสมุด สำนักวิทยการ ที่อ่านหนังสือ 5) สื่ออิเล็กทรอนิกส์ 6) แหล่งทรัพยากรธรรมชาติ 7) วิทยุ 8) โทรทัศน์ 9) ภูมิปัญญาท้องถิ่น ปราชญ์ชาวบ้าน และ 10) แหล่งนันทนาการ

การศึกษาครั้งนี้เสนอให้กระทรวงศึกษาธิการควรเป็นหน่วยงานกลางที่จะทำหน้าที่ประสานและส่งเสริมให้องค์กรและสถาบันต่างๆ จัดการศึกษาตามอัธยาศัย โดยกำหนดมาตรการในการจูงใจให้องค์กรและสถาบันจัดการศึกษาตามอัธยาศัยได้คล่องตัว มีกฎหมาย ระเบียบ ระบบที่สะดวกและเกื้อกูล และรัฐควรลดหย่อนหรือยกเว้นภาษีสำหรับค่าใช้จ่ายในการจัดการศึกษาตามอัธยาศัย นอกจากนี้ควรสนับสนุนด้านวิชาการ โดยให้ความรู้เกี่ยวกับแนวคิด ปรัชญา กลยุทธ์ วิธีการจัดกิจกรรมเกี่ยวกับการจัดการศึกษาตามอัธยาศัย ฯลฯ และพัฒนานุเคราะห์และคณะบุคคลในองค์กรและสถาบัน ทั้งภาครัฐและเอกชน ที่รับผิดชอบในการจัดการศึกษาตามอัธยาศัย ให้มีความพร้อม มีศักยภาพในการจัดการศึกษาอย่างมีประสิทธิภาพ

ตาราง 1 กิจกรรมหลักและปัญหา/อุปสรรคขององค์กร/สถาบันที่จัดการศึกษาตามอัธยาศัย

องค์กร/สถาบัน	กิจกรรมหลัก	ปัญหา/อุปสรรค
1) องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น	- พัฒนาชุมชนและสังคม (อบรมอาชีพ, ถ่ายเยาชน, สาธิตให้ความรู้, หอกระจายข่าว)	- เด็กและผู้สูงอายุไม่เข้าร่วมกิจกรรม - ขาดศูนย์การศึกษา
2) องค์กรบริการของเอกชน	- อนุรักษ์ฟื้นฟูวัฒนธรรม (อบรมอาชีพ, จัดศูนย์สาธิต, จัดแหล่งเรียนรู้)	- ขาดอาสาสมัครที่จะบริการประชาชน - รัฐไม่อำนวยความสะดวก
3) สถาบันศาสนา	- พัฒนาชุมชนและสังคม (บวชสามเณรฤดูร้อน, จัดงานประเพณี, จัดส่งพระวิทยากร)	- เยาวชนไม่สนใจเข้าวัด - ประชาชนไม่ให้ความสำคัญกับวัดในฐานะแหล่งเรียนรู้
4) สถาบันศึกษา	- พัฒนาความรู้ความคิดพื้นฐาน (จัดนิทรรศการ, พัฒนศึกษา, ถ่ายทอดรู้, ชมรม, ฯลฯ)	- นักเรียนขาดเจตคติที่จะเรียนรู้ - ขาดงบประมาณเชิญวิทยากรมาให้ความรู้
5) สถาบันสื่อมวลชน	- พัฒนาชุมชนและสังคม (รายการให้ความรู้ด้านอาชีพและพัฒนาคุณภาพชีวิต, ฯลฯ)	- ประชาชนไม่สนใจหนังสือพิมพ์ท้องถิ่น - วิทยุชุมชนไม่ได้รับความร่วมมือจากภาครัฐ

ณรงค์ อภินันท์ (2551) ศึกษาแนวทางพัฒนาการมีส่วนร่วมจัดการศึกษาของศูนย์การเรียนรู้ชุมชนอำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย ศึกษาสำรวจปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวทางพัฒนาการมีส่วนร่วมจัดการศึกษา และวิเคราะห์แนวทางพัฒนาการมีส่วนร่วมจัดการศึกษา รวมถึงปัจจัยที่เกี่ยวข้องด้วยพื้นที่ที่ศึกษา คือ ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนประจำตำบล 6 แห่ง ได้แก่ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนตำบลแม่จัน ตำบลป่าซาง ตำบลศรีคำ ตำบลแม่คำ ตำบลสันทราย ตำบลป่าตึง และศูนย์การเรียนรู้ชุมชนสำหรับชาวไทยภูเขาแม่ฟ้าหลวงบ้านหล่อโย ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบว่าแนวทางการมีส่วนร่วมมี 5 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การรับรู้ เป็นขั้นการร่วมรับรู้ โดยศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเผยแพร่ข่าวสารข้อมูลให้ชุมชนได้เข้าถึงและรับรู้ข้อมูลข่าวสารทุกด้านด้วยวิธีการที่หลากหลาย อย่างทั่วถึง และต่อเนื่อง

ขั้นตอนที่ 2 การรับฟังความคิดเห็น เป็นขั้นการร่วมคิดโดยคณะกรรมการศูนย์การเรียนรู้ชุมชนร่วมกับครูประจำศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเปิดเวทีชุมชนให้ประชาชน สะท้อนปัญหาและร่วมคิดหาแนวทางแก้ปัญหา

ขั้นตอนที่ 3 การเกี่ยวข้อง คือการร่วมออกแบบ โดยจัดเวทีชุมชนให้ประชาชนร่วมหาแนวทางแก้ไขปัญหาต่างๆ ของชุมชนด้วยการกำหนดรูปแบบการจัดการเรียนรู้ของศูนย์การเรียนรู้ชุมชน

ขั้นตอนที่ 4 ความร่วมมือ เป็นขั้นการร่วมเรียนรู้ในเวทีชุมชน ร่วมคิดออกแบบหลักสูตรการเรียนรู้ ในรูปแบบการจัดการเรียนรู้ กศน. ของศูนย์การเรียนรู้ชุมชน และร่วมเรียนรู้เพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน

ขั้นตอนที่ 5 การเสริมอำนาจประชาชน เป็นขั้นการร่วมตรวจสอบคุณภาพโดยคณะกรรมการศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเป็นตัวแทนชุมชนร่วมประเมินคุณภาพการศึกษาตามระบบประกันคุณภาพการศึกษาของศูนย์การเรียนรู้ชุมชน

ปัจจัยที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของศูนย์การเรียนรู้ชุมชนอำเภอแม่จัน ประกอบด้วย ปัจจัยภายในชุมชน คือ ผู้นำชุมชน คณะกรรมการศูนย์การเรียนรู้ชุมชน และครูประจำศูนย์การเรียนรู้ชุมชน มีจิตสำนึกในความรับผิดชอบต่อชุมชน คนในชุมชนได้รับการพัฒนาให้มีความรู้พื้นฐานและมีจิตสำนึกต่อการยึดประโยชน์ของส่วนรวม และปัจจัยภายนอก คือ ผู้อำนวยการ ศูนย์การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยอำเภอมีจิตสำนึกและมีกระบวนการที่สนับสนุนการมีส่วนร่วมจัดการศึกษาของศูนย์การเรียนรู้ชุมชนอำเภอแม่จัน

จุติฉัตร พงษ์จันทร์ (2553, หน้า ง-จ) ศึกษาการมีส่วนร่วมของภาคีเครือข่ายในการพัฒนาการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยอำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่

ผลการศึกษาสรุปว่าผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีส่วนร่วมในการกำหนดปัญหาด้านการศึกษาของชุมชน และร่วมจัดทำแผนงานให้สอดคล้องกับสภาพปัจจุบันของชุมชนในการพัฒนาการศึกษา แต่ผู้ตอบแบบสอบถามเกือบครึ่งไม่ได้มีส่วนร่วมในการหาวิธีการดำเนินงานทางการศึกษา และบางส่วนไม่ได้มีส่วนร่วมในการกำหนดเป้าหมายของการวางแผน และไม่ได้ให้การสนับสนุนวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการวางแผน นอกจากนี้ ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่ยังมีส่วนร่วมในการช่วยเหลือประสานงานระหว่างหน่วยงานกับชุมชน สนับสนุนกิจกรรมเพื่อสร้างความร่วมมือระหว่างครูศูนย์การเรียนรู้ชุมชนกับชุมชนในพื้นที่ แต่ไม่ได้จัดให้มีผู้ประสานงานทำหน้าที่แทนผู้บริหาร

ความร่วมมือส่วนใหญ่จะเป็นการร่วมกิจกรรมการเรียนการสอนของศูนย์การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย เช่น กิจกรรมพัฒนาอาชีพ พัฒนาทักษะชีวิต พัฒนาสังคมและชุมชน แต่ก็ไม่ได้ตรวจสอบการใช้จ่าย/งบประมาณประจำปีของศูนย์ฯ นอกจากนี้ ส่วนใหญ่ยังรับผิดชอบต่อหน้าที่ของตน รับผิดชอบต่องานส่วนรวม เปิดใจกว้าง ยอมรับผู้ร่วมงาน และให้กำลังใจเพื่อนร่วมงานเมื่อเกิดความท้อแท้ รวมทั้งการร่วมมือกับผู้ประสานงานในการประเมินผลการปฏิบัติงานตามแผน/โครงการ แต่ไม่ได้ร่วมติดตามผลการวางแผน ประเมินผลการประสานงาน และประเมินผู้ปฏิบัติงานเป็นรายบุคคล